

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT ANABİLİM DALI

İKTİSAT PROGRAMI

EKONOMİK AÇIDAN

TÜRKMENİSTAN DOĞAL GAZ SEKTÖRÜNE

GENEL BİR BAKIŞ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Şöhrat USSANEPESOV

TEMMUZ – 2008

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT ANABİLİM DALI

İKTİSAT PROGRAMI

EKONOMİK AÇIDAN

TÜRKMENİSTAN DOĞAL GAZ SEKTÖRÜNE

GENEL BİR BAKIŞ

Şöhrat USSANEPESOV

Karadeniz Teknik Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü’nce

Bilim Uzmanı (İktisat)

Ünvanı Verilmesi İçin Kabul Edilen Tez’dir.

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 16.07.2008

Tezin Sözlü Savunma Tarihi : 01.08.2008

Tezin Danışmanı : Prof. Dr. Ersan BOCUTOĞLU

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Haydar AKYAZI

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Abdulkadir TOPAL

Enstitü Müdürü : Prof. Dr. Osman PEHLİVAN

TEMMUZ – 2008

TRABZON

0.SUNUŞ

00.Önsöz

Petrolün varil başına fiyatının tüm zamanların en üst seviyesine çıktığı şu günlerde, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin gündemini enerji konusu işgal etmektedir. Enerji yakıtı olan bir diğer önemli doğal kaynak da doğal gazdır. Petrol fiyatlarındaki artış nedeniyle doğal gazın önemi ve değeri de artmaktadır. Bu durum, sahip olduğu doğal gaz rezervi, üretim ve ihracat potansiyeli ile dünyada öne çıkan Orta Asya ülkelerinden biri olan Türkmenistan'ın da önemini ve değerini artırmaktadır. Hâli hazırda sahip olduğu ihracata dönük ve faal halde iki doğal gaz boru hattı bulunan Türkmenistan, ekonomisini daha da güçlendirmek için dört bir taraftan doğal gazını ihraç etmenin çarelerini bulma derdine düşmüştür. Bu çalışmada, ekonomik açıdan Türkmenistan doğal gaz sektörü genel bir bakış açısı ile ele alınmıştır.

Bu çalışmam sırasında görüş ve eleştirileriyle bana yol gösteren, İktisadı bana sevdiren ve her zaman örnek aldığım saygı değer danışman hocam Sayın Prof. Dr. Ersan BOCUTOĞLU'na çok teşekkür ediyorum. Ayrıca çalışmama katkıları olan Sayın Doç. Dr. Haydar AKYAZI başta olmak üzere, Araş. Gör. İdris VARICI, Araş. Gör. Aykut BAŞOĞLU ve Araş. Gör. Bekir TUFAN'a da teşekkür ediyorum. Murat UZUN ile Doğan POLAT'a bana ve aileme verdikleri desteklerinden dolayı şükranlarımı sunarım.

Ayrıca Türkiye'de eğitim almama sebep olan amcam Akmammet BAGİBEKOV'a, annem ve babama, tüm kardeşlerime, üç senedir memlekete gitmeden sabırla bana destek olan çocuklarımla annesi, üniversitemizin İİBF Ekonometri bölümü 3. sınıf öğrencisi sevgili eşim Oğulbeg USSANEPESOVA ve üniversitemizin FEF Batı Dilleri ve Edebiyatı İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü hazırlık sınıfı öğrencisi olan kız kardeşim Gülşat USSANEPESOVA'ya da canı gönülden teşekkür ediyorum.

Trabzon, Temmuz 2008

Şöhrat USSANEPESOV

01. İçindekiler

Sayfa Nr.

0. SUNUŞ	III
00. Önsöz	III
01. İçindekiler	IV
02. Özet.....	VI
03. Summary	VII
04. Tablolar Listesi.....	VIII
05. Grafikler Listesi.....	IX
06. Kısaltmalar Listesi.....	X
GİRİŞ.....	1-3

BİRİNCİ BÖLÜM

1. DÜNYA DOĞAL GAZINA GENEL BİR BAKIŞ	4-10
10. Petrol ve Doğal Gazın Kısa Tarihî Geçmişi.....	4
11. Kuzey Amerika.....	6
12. Orta ve Güney Amerika	6
13. Avrupa ve Avrasya	7
14. Orta Doğu.....	8
15. Afrika	8
16. Asya ve Uzak Doğu.....	9

İKİNCİ BÖLÜM

2. TÜRKMENİSTAN'IN DOĞAL GAZ DURUMU	11-33
20. Türkmenistan'ın Petrol ve Doğal Gazının Geçmişi	11

21. Türkmenistan'ın Bağımsızlık Öncesi Doğal Gaz Üretimi.....	13
22. Türkmenistan'ın Bağımsızlık Sonrası Doğal Gaz Üretimi.....	16
23. Türkmenistan'ın Doğal Gaz Sahalarında Faaliyet Gösteren Şirketler	28
230. Ulusal Şirketler	28
231. Uluslararası Şirketler	29

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRKMENİSTAN'IN DOĞAL GAZ BORU HATLARI	34-60
30. Genel Olarak.....	34
31. Faaliyette Olan Doğal Gaz Boru Hatları.....	38
310. Türkmenistan – Özbekistan – Rusya Doğal Gaz Boru Hattı.....	38
311. Türkmenistan – İran Doğal Gaz Boru Hattı	40
32. Yapılması Planlanan Doğal Gaz Boru Hatları	40
320. Türkmenistan–İran–Türkiye–Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı Projesi.....	42
321. Trans–Hazar Doğal Gaz Boru Hattı Projesi	45
322. Türkmenistan–Afganistan–Pakistan Doğal Gaz Boru Hattı Projesi.....	52
323. Türkmenistan–Çin–Japonya Doğal Gaz Boru Hattı Projesi.....	54
324. Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Projesi.	55
325. Türkmenistan- Kazakistan- Rusya Doğal Gaz Boru Hattı Projesi	58
4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ.....	61-63
YARARLANILAN KAYNAKLAR.....	64-72
ÖZGEÇMİŞ	

02.Özet

SSCB döneminde Sovyet merkezi planlamasının entegral bir parçası olan Türkmenistan doğal gaz sektörü, bugün Türkmenistan ekonomisinin çekici gücünü oluşturmaktadır. Bununla birlikte, Türkmen doğal gazının Rusya aracılığıyla pazarlanmaya çalışılması, bu ülkenin uyguladığı düşük fiyat politikası nedeniyle Türkmenistan'ın iktisadi refahında önemli kayıplara yol açmaktadır. Türkmenistan, bu kaybı ortadan kaldırmak için Türkmenistan-İran-Türkiye, Trans-Hazar, Türkmenistan-Afganistan-Pakistan, Türkmenistan-Çin-Japonya ve Nabucco alternatif doğal gaz boru hatlarının devreye sokulması yollarını araştırmaktadır. Bir taraftan dünya doğal gaz fiyatlarının artışı öte taraftan alternatif boru hatlarını geliştirme çabaları, Rusya'nın Türkmenistan doğal gazına uyguladığı fiyatları yükseltmekte ise de, doğal gaz sektörünün ve doğal olarak Türkmenistan ekonomisinin geleceği alternatif boru hatlarının geliştirilmesine bağlı görünmektedir.

03.Summary

Turkmenistan's natural gas sector, an integrated part of Gosplan during Soviet era, is the engine of Turkmen economy today. Nevertheless marketing of Turkmen natural gas via Russia creates considerable losses in economic welfare of Turkmenistan due to the low price policy towards Turkmen natural gas by Russia. To eliminate these economic losses, Turkmenistan has been interested in alternative natural gas pipe lines such as Turkmenistan-Iran-Turkey, Trans-Caspian, Turkmenistan-Afghanistan-Pakistan, Turkmenistan-China-Japan and Nabucco. Although rises in the World natural gas prices on the one hand and speculations about alternative natural gas pipe line routes for Turkmenistan on the other force Russia to increase prices it applies to Turkmen gas, the future of natural gas sector and naturally of Turkmenistan economy seems to depend on the development of alternative pipe line routes for Turkmen gas.

04. Tablolar Listesi

<u>Tablo Nr.</u>	<u>Tablonun Adı</u>	<u>Sayfa Nr.</u>
1	Dünya Genelinde Bölgelere Göre Doğal Gaz Rezevleri, Üretimleri ve Tüketimleri	10
2	Türkmenistan'ın Bağımsızlık Öncesi Doğal Gaz Üretimi	14
3	Türkmenistan'ın Hedeflemiş Olduğu Yıllık Doğal Gaz Üretim Miktarı.....	19
4	Türkmenistan'ın Bütçesinin Tahmini Gelir ve Gider Durumu	20
5	Türkmenistan'ın Bağımsızlık Sonrası Doğal Gaz Üretimi, Tüketimi ve İhracatı	21
6	Rusya'nın Doğal İhraç Ettiği Ülkelere Uyguladığı Farklı Fiyatlar.....	42
7	Türkmenistan'ın Doğal Gaz Boru Hatlarından Elde Edeceği Gelir Tablosu	60

05. Grafikler Listesi

<u>Grafik Nr.</u>	<u>Grafik Adı</u>	<u>Sayfa Nr.</u>
1	Dünya Birincil Enerji Tüketiminin Dağılımı.....	5
2	Türkmenistan'ın Bağımsızlık Öncesi Doğal Gaz Üretimi	15

06. Kısaltmalar Listesi

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BM	: Birleşmiş Milletler
BP	: British Petroleum
DTT	: Dünya Ticaret Teşkilatı
EBRD	: Avrupa İskan ve Kalkınma Bankası
EİT	: Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
EKTO	: Uzakdoğu Ülkeleri Ekonomik İşbirliği Özel Organizasyonu
ESCAP	: Birleşmiş Milletler Asya Pasifik Ekonomik ve Sosyal Komisyonu
FAO	: Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Teşkilatı
IBRD	: Dünya Bankası
ICAO	: Uluslararası Sivil Havacılık Teşkilatı
İKB	: İslam Kalkınma Bankası
İKT	: İslam Konferansı Teşkilatı
ILO	: Uluslararası İşçi Teşkilatı
IMF	: Uluslararası Para Fonu
IMO	: Uluslararası Denizcilik Teşkilatı
ITU	: Uluslararası Telekomünikasyon Birliği
LNG	: Liquefied Natural Gas
RF	: Rusya Federasyonu
TBM	: Tersiyer Bütil Merkaptan
THT	: Tetra Hidro Teofen
TPE	: Ton Petrol Eşdeğeri
UNESCO	: Birleşmiş Milletler Eğitim Bilim ve Kültür Teşkilatı
UPU	: Uluslararası Posta Birliği
WHO	: Dünya Sağlık Teşkilatı

GİRİŞ

Dünyanın sayılı doğal gaz üreticisi ülkelerinden bir olan Türkmenistan'ın yüz ölçümü 488.100 km² ve başkenti Aşkabat'tır. Özbekistan, Kazakistan, Hazar Denizi, İran ve Afganistan ile komşu olan ve beş vilayetten meydana gelen ülke başkanlık sistemi ile idare edilmektedir. 2005 yılı resmî rakamlarına göre ülkenin nüfusu 6.746.500 kişidir. Resmî dili Türkmençe olan Türkmenistan Devleti'nin %85'ini Türkmenler, %5'ini Özbekler, %4'ünü Ruslar, %6'sını ise diğer milletler oluşturmaktadır (DEİK, 2007, s.1).

Tüm dünyada insanlar ve ülkeler için enerjinin, bu bağlamda da enerji kaynaklarının ne denli önemli olduğu bilinen bir gerçektir. Hayli zengin doğal kaynaklara, özellikle petrol ve doğal gaz kaynaklarına sahip olan Türkmenistan, bu yönü ile bütün dünyanın dikkatini üzerinde toplamaktadır.

Zengin doğal gaz kaynaklarına sahip olan, ancak SSCB döneminde bunları işleme, kullanma ya da satma yetkisine sahip olmayan Türkmenistan, SSCB'nin son döneminde ortaya çıkan kısmî özgürlük ortamında sahip olduğu zenginliklerin yavaş yavaş farkına varmaya ve onlardan faydalanmaya başlamıştır.

Çalışmamızın temelini teşkil eden doğal gaz yönünden Türkmenistan, dünyanın önde gelen doğal gaz üreticisi ve ihracatçısı ülkelerinden biri konumundadır. Ülkenin ispatlanmış olan doğal gaz rezervi 2.86 trilyon m³, tahmin edilen doğal gaz rezervi ise 24 trilyon m³'tür. Bu veriler ışığında Türkmenistan, doğal gaz rezervleri yönü ile dünyanın sayılı ülkeleri arasında yer almaktadır.

Türkmenistan'ın doğal gaz ihracatı konusunda alternatif pazarlama yolları, boru hatları aramakta ve bu doğrultuda uluslararası firmalarla münasebetler kurmaya çalışmaktadır. Bunun en önemli sebebi, kısmen düzeltilmiş ve daha iyi hâle getirilmiş olsa bile doğal gazını hâlâ ederinden daha ucuz fiyata Rusya'ya satmak mecburiyetinde olmasıdır. Alternatif yolların, doğal gaz satın almak isteyen ülkelerin çoğalması, doğal gaz kullanımının artması ve son yıllarda petrol fiyatlarında görülen akıl almaz yükselişler doğal gazın önemini bir kat daha arttırmıştır. Bu gelişmeler de Türkmenistan'ın elini

güçlendirmiş ve doğal gazı bu ülkenin ekonomik gelişimi için daha da hayatî bir hâle getirmiştir.

Enerji sektöründe çok geniş doğal kaynaklara sahip olmasa da jeostratejik konumu sebebiyle kilit ülkelerden biri konumunda olan Türkiye için Türkmenistan da diğer doğal gaz üreticisi ülkeler kadar öneme sahip durumdadır. Türkiye Cumhuriyeti ile Türkmenistan arasındaki akrabalık ilişkilerinin ötesinde, ticarî ehemmiyeti yüksek olan ve uluslararası ilişkileri doğrudan etkileyen doğal gaz konusu özellikle ele alınmış ve üretici ülke Türkmenistan'ın gerek Türkiye gerek diğer alıcı ülkelerle münasebetleri üzerinde durulmuştur.

Çalışma esnasında ilk olarak konu tespiti yapıp konunun sınırları çizilmiştir. Bunun ardından çok geniş bir literatür taraması yapılmış olup bu hususta kaleme alınan başta Türkçe olmak üzere, İngilizce, Rusça ve Türkmençe kitaplar ve süreli yayınlar gibi kaynaklar taranmış olup elde edilen veriler mukayeseli bir incelemeye tâbi tutulmuştur. İnceleme neticesi elde edilen veriler gözden geçirilmiş ve tutarlı bir biçimde bir bütün oluşturacak şekle getirilmişlerdir. Çalışmanın şekli ile ilgili olarak başlangıçta bölümler belirlenmiş ve bu doğrultuda bir iskelet oluşturulmuştur. İlerleyen safhalarda elde edilen verilerle çalışma zenginleştirilmiş ve ekonomik açıdan Türkmenistan doğal gaz sektörüne genel bir bakış yapılmış olup bu doğrultuda, SSCB'nin son döneminden 2008 yılına kadarki veriler ele alınıp tahlil edilmiş ve yorumlanmıştır.

Bağımsızlığı ve egemenliği dünya tarafından kabul edilmiş, şu anda, 120'den fazla devletle diplomatik ilişki kuran; başta BDT, EBRD, BM, AGİT, ESCAP, IBRD, ICAO, İKB, ILO, IMO, İKT, ITU, UNESCO, UPU, WHO, WMO, DTT, EİT, EKTO, FAO gibi örgütler olmak üzere 40'tan fazla uluslararası örgüte üye olan Türkmenistan, yeni devlet başkanı ile birlikte hem siyasî alanda hem de ekonomik ve teknolojik alanlarda reformlara devam etmektedir. Bu reformların hayata geçirilebilmesi ve kalıcı hâle getirilebilmesi için de ülkenin doğal kaynaklarının, bilhassa da doğal gaz kaynaklarının en iyi ve verimli şekilde kullanılmasının bir şart olduğu muhakkaktır.

Giriş, üç ana bölüm ve bir sonuçtan müteşekkil olan bu çalışmada, Türkmenistan'ın sahip olduğu doğal kaynakların en mühimi olan doğal gaz ve bu doğal gazın -SSCB döneminden başlayarak bağımsızlık öncesi ve sonrasında- üretimi, ülke içi tüketimi,

Türkmenistan'ın ispatlanmış ve tahminî doğal gaz rezervleri, ülkenin sahip olduğu doğal gazı dünya piyasalarına pazarlama yolları, mevcut doğal gaz boru hatları ve yapılması planlanan doğal gaz boru hatları ile bunların maliyetleri ve finansmanları üzerinde durulmuştur. Ayrıca, ülkenin doğal gaz ihracatından daha önce elde ettiği döviz girdisi ile şimdiki ihracat rakamları ele alınmış ve ileriye dönük olarak da doğal gazdan elde edilebilecek döviz gelirleri hakkında somut bilgilerden hareketle fikir yürütülerek tahminler yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. DÜNYA DOĞAL GAZINA GENEL BİR BAKIŞ

10. Petrol ve Doğal Gazın Kısa Tarihî Geçmişi

Geçen yüzyılda olduğu gibi, 21. yüzyılda da dünya devletlerinin üzerinde hassasiyetle duracakları en önemli konu enerji olacaktır. Teknoloji baş döndürücü bir hızla gelişmekte ve böylece bizleri enerjiye bağımlı hâle getirmektedir. Enerji kaynakları içerisinde tüketim açısından en dikkat çekenini ise petrol ve doğal gazdır.

1859'da Amerika'nın Pennsylvania eyaletinde Albay Drake'in açtığı bir kuyuyla başlayan, 21. yüzyıla kadar insanlık tarihini derinden etkileyen ve kanlı savaşların çıkmasına sebep olan kara altının 150 yıllık bir geçmişi vardır. Kömürün yerini almış olan petrol, insan hayatının her safhasında ve her derecesinde tesirini göstermiş bir hammaddedir. Çağımızın vazgeçilmez enerji kaynağı olan petrolün, teknolojinin gelişmesindeki payı hiç bir zaman göz ardı edilemez. Günümüz ekonomilerinin bel kemiğini enerji, enerjinin bel kemiğini de petrol oluşturmaktadır. Petrolün modern anlamdaki tarihi, 19. yüzyılın ikinci yarısında başlamasına karşın, tam anlamıyla insanlığı etkilemesi 20. yüzyılda olmuştur. Petrolün farklı alanlarda kullanılması ve giderek hızlı yaygınlaşması, enerji kaynakları içerisindeki önemini artırmıştır.

Yine bir hidrokarbon türü olan doğal gazın ise yakıt amacıyla ilk olarak Çin'de kullanıldığı bilinmektedir. İlk endüstriyel kullanımı ise 1841 yılında ABD'nin Virginia eyaletinde, tuz üretiminde görülmüştür. Doğal gazın evlere girmesiyle 1885 yılında Wilhem Bunsen'in "mavi alev gaz ocağı"nı geliştirmesiyle olmuştur. Büyük ölçekteki ilk tüketim, 1890'larda, ABD'nin Pennsylvania eyaletinde 500 metreye yakın doğal gaz borusunun döşenmesiyle gerçekleştirilmiştir. Doğal gazın ticari amaçlı kullanımı ise gaz endüstrisinin babası olarak bilinen İskoç mühendisi William Murdock'un, kömürden gaz elde etme tekniğini geliştirmesiyle hız kazanmıştır (YÜCE, 2008, s.28). 1920'lerde boru

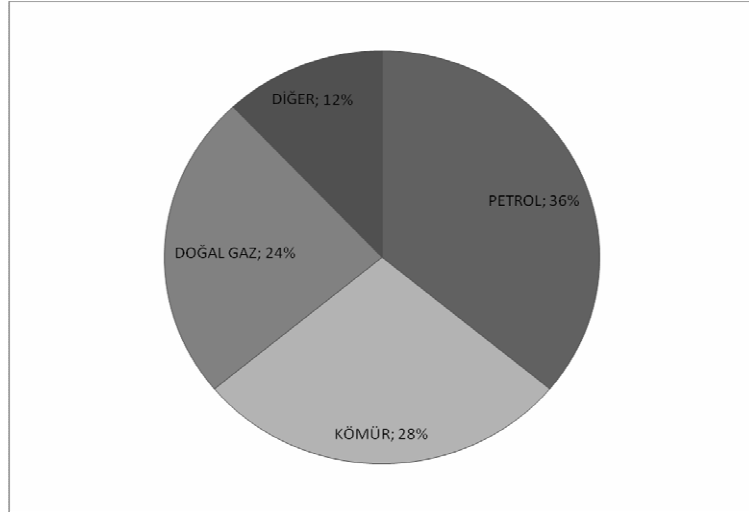
hattı taşımacılığı yöntemlerinin uygulamaya konulmasıyla hızla artan doğal gaz kullanımı, özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra sürekli olarak gelişmiştir.

Doğal gaz çoğunlukla petrolle birlikte az veya çok miktarda bulunur; petrolün yeryüzüne çıkmasını kolaylaştırır. Doğal gaz yeraltında genelde serbest gaz halinde, petrol içinde erimiş gaz halinde, su içinde erimiş gaz halinde veya özellikle 2000 metreden daha derinlerde sıvılaştırılmış gaz halinde bulunmaktadır. Günümüzde petrol ve doğal gaz, enerji kaynağı olarak dünya politikasında stratejik rolü ile küreselleşme sürecine giren ülkelerin kalkınmasında ağırlıklı payı oluşturmaktadır. Petrol, özellikle ulaştırma sektörünün ağırlıklı yakıtıdır. Doğal gaz ise santrallerde, yerleşim merkezlerinde, ticari merkezlerde ve içerdiği bazı fiziksel ve kimyasal özelliklerinden dolayı endüstri kesiminde kullanılan, çevre dostu bir yakıttır. Kömür ve ham petrolle kıyaslandığında, özellikle çevre sorunları yaratmadığından dolayı tercih edilmektedir (PAMİR ve diğerleri, 2004, s.7).

2005-2030 yılları arasında, yılda ortalama %1.6 civarında artması beklenen dünya birincil enerji tüketiminde petrol %36, kömür %28, gaz ise %24 paya sahip olup, toplam payları halen yaklaşık %88'dir (PAMİR, 2007, s.14-16).

Grafik: 1

Dünya Birincil Enerji Tüketiminin Dağılımı

Kaynak: PAMİR, 2007, s.14-16.

Bugün altı milyarı çoktan aşmış olan dünya nüfusunun, 2020 yılına kadar yılda %1.4'lük bir artışla sekiz milyarın üzerine çıkması ve 2050 yılına kadar da on milyara ulaşması beklenmektedir. Bu artışın ana kaynağı gelişmekte olan ülkelerdir. 2020'lerde dünyadaki her 5 kişiden 4'ü bu ülkelerden olacaktır. Söz konusu nüfus patlaması ve artan gelir düzeyinin etkisi, dünya toplam enerji tüketimine doğrudan yansıtacaktır (PALA, 2003, s.6). Dünya doğal gaz talep toplamına bakıldığında, 2000 yılında 2.5 trilyon m³ olan doğal gaz talebinin, 2030 yılında 2 katına çıkarak 5 trilyon m³'e ulaşması beklenmektedir (PAMİR ve diğerleri, 2004, s.1). Aşağıda bölgeler halinde 2007 yılı verileri kullanılarak dünyada doğal gaz rezervleri, üretimleri ve tüketimleri incelenmiştir.

11. Kuzey Amerika

Dünya doğal gaz rezervinin mühim bir kısmının yer aldığı Kuzey Amerika'da ABD, Kanada ve Meksika yer almaktadır. ABD, 5.93 trilyon m³, Kanada, 1.67 trilyon m³ ve Meksika ise 0.39 trilyon m³'lük doğal gaz rezervine sahiptir.

2006 yılı verilerine göre Kuzey Amerika ülkelerinden ABD'nin yıllık doğal gaz üretimi 479.3 milyon ton petrol eşdeğeri olmuştur. Kanada'nın ise 2006 yılı doğal gaz üretimi 168.3 milyon ton petrole eşdeğer doğal gaz üretmiştir. Meksika ise aynı yıl 39.00 milyon ton petrole eşdeğer doğal gaz üretimi gerçekleştirmiştir.

2006 yılı içinde Kuzey Amerika ülkelerinden ABD 566.9, Kanada 87.00, Meksika ise 48.7 milyon ton petrole eşdeğer doğal gaz tüketimi gerçekleştirmişlerdir. Bu verilerde görüldüğü üzere, Kuzey Amerika ülkelerinden ABD ve Meksika'nın ürettikleri doğal gaz miktarı onların tüketimlerini karşılamamaktadır. Ancak Kanada'nın üretimi tüketiminden yüksektir ve bu ülke doğal gaz ihraç eden bir devlet konumundadır.

12. Orta ve Güney Amerika

Orta ve Güney Amerika ülkeleri içinde en geniş doğal gaz rezervine sahip olan ülke, 4.32 trilyon m³'lük doğal gaz rezervi ile Venezüella'dır. Bolivya 0.74, Trinidad ve Tobago 0.53 ve Arjantin 0.42 trilyon m³'lük doğal gaz rezervi ile öne çıkan ülkelerdir. Bu bölgede

yer alan Brezilya, Peru ve Kolombiya gibi ülkeler de önekilere göre az olmakla birlikte belli oranda doğal gaz rezervine sahiptir.

2006 yılı verilerine göre, bölge ülkelerinden Arjantin yıllık 41.5 milyon ton petrole eşdeğer doğal gaz üretimi gerçekleştirmiştir. Onun ardından, 31.5 milyon ton petrole eşdeğer doğal gaz üretimi ile Trinidad ve Tobago gelmektedir. Venezüella ise 25.8 milyon ton petrole eşdeğer doğal gaz üretimi ile üçüncü sırada yer almaktadır.

Bölge ülkelerinin 2006 yılı doğal gaz tüketim miktarlarına bakıldığı zaman, Arjantin 37.6 milyon ton petrole eşdeğer doğal gaz tüketimi ile öne çıkan ülkedir. Onun ardından 25.8 milyon ton petrole eşdeğer doğal gaz tüketimi ile Venezüella gelmektedir.

13. Avrupa ve Avrasya

Bu bölgede, 2006 yılı verilerine göre 47.65 trilyon m³'lük doğal gaz rezervi ile Rusya Federasyonu en büyük doğal gaz rezervine sahip ülkedir. Rusya Federasyonu'nun ardından 3.00 trilyon m³'lük doğal gaz rezervi ile Kazakistan en büyük rezerve sahip olan ikinci ülkedir. Kazakistan'ın ardından 2.89 trilyon m³'lük rezerv ile Norveç, onun ardından 2.86 trilyon m³'lük rezervi ile Türkmenistan, 1.87 trilyon m³'lük rezervi ile Özbekistan ve 1.35 trilyon m³'lük rezervi ile de Azerbaycan gelmektedir.

Avrupa ve Avrasya bölgesindeki ülkelerin 2006 yılı doğal gaz üretimlerine bakıldığında 550.9 milyon ton petrole eşdeğer üretimi ile Rusya Federasyonu birinci sırada yer aldığı görülmektedir. İkinci sırada 78.9 milyon ton petrole eşdeğer doğal gaz üretimi ile Norveç gelmektedir. Norveç'i 72.00 milyon ton petrole eşdeğer doğal gaz üretimi ile İngiltere, 56.00 milyon ton petrole eşdeğer üretimi ile Türkmenistan ve 55.7 milyon ton petrole eşdeğer üretimi ile Hollanda takip etmektedir.

Bölge ülkelerinin 2006 yılı tüketim miktarlarına baktığımız zaman Rusya Federasyonu 388.9 milyon ton petrole eşdeğer tüketimi ile birinci, 81.7 milyon ton petrole eşdeğer tüketimi ile İngiltere ikinci, 78.5 milyon ton petrole eşdeğer tüketimi ile Almanya üçüncü, 69.4 ile İtalya dördüncü, Fransa ise 40.6 milyon ton petrole eşdeğer tüketimi ile beşinci sırada gelmektedir. Avrupa'da doğal gaz üreticisi olmadığı halde çok

büyük miktarlarda doğal gaz tüketen İngiltere, Almanya, Fransa ve İtalya gibi sanayileşmiş ülkelerin yüksek tüketim miktarları dikkat çekmektedir.

14. Orta Doğu

Orta Doğu'da İran 28.13 trilyon m³'lük doğal gaz rezervi ile öne çıkan ülke konumundadır. 25.36 trilyon m³'lük doğal gaz rezervine sahip olan Katar da bölgenin önemli ikinci kaynak ülkesidir. Suudi Arabistan 7.07 trilyon m³'lük doğal gaz rezervine sahip diğer bir bölge ülkesidir. Birleşik Arap Emirlikleri de 6.06 trilyon m³'lük rezerve sahiptir. Irak'ın doğal gaz rezervi ise 3.17 trilyon m³'tür. Bölgedeki diğer ülkelerin de, buradaki ülkeler kadar yüksek seviyede olmasa da belli oranlarda doğal gaz rezervlerine sahip oldukları bilinmektedir.

Orta Doğu'da, 2006 yılı yıllık doğal gaz üretim miktarlarına bakacak olursak İran 94.5, Suudi Arabistan 66.3, Katar 44.6, BAE 42.7 milyon ton petrole eşdeğer doğal gaz üretimi gerçekleştirmiştir.

Bölge ülkelerinin doğal gaz tüketimi ile ilgili olarak 2006 yılı rakamlarına bakacak olursak İran 94.6, Suudi Arabistan 66.3, BAE 37.5, Katar 17.6 milyon ton petrole eşdeğer tüketim gerçekleştirmiştir.

15. Afrika

Afrika kıtasında en büyük doğal gaz rezervine sahip ülke 5.21 trilyon m³'lük rezervi ile Nijerya'dır. 4.50 trilyon m³'lük oranla Cezayir ikinci sırada gelmektedir. Önemli bir diğer ülke de 1.94 trilyon m³'lük rezervi ile Mısır'dır.

Afrika kıtasındaki önemli doğal gaz rezervlerine sahip ülkelerin 2006 yılı doğal gaz üretim miktarlarını incelersek, Cezayir'in 76.00, Mısır'ın 40.3, Nijerya'nın 25.4 milyon ton petrole eşdeğer üretim gerçekleştirdiği görülmektedir.

Afrika ülkelerinin 2006 yılı doğal gaz tüketim miktarlarına bakıldığında, Mısır 25.8, Cezayir 21.4 milyon ton petrole eşdeğer tüketimleri ile öne çıkan ülkeler olarak görülmektedir.

16. Asya ve Uzak Doğu

Bu bölgede doğal gaz rezervi yönünden en zengin ülke, 2.63 trilyon m³'lük rezerve sahip olan Endonezya'dır. Avustralya 2.61, Malezya 2.48, Çin 2.45, Hindistan 1.08 trilyon m³'lük rezervleri ile dikkat çeken önemli diğer ülkelerdir.

Bölge ülkelerinin 2006 yılı üretim rakamlarına bakıldığı zaman, Endonezya 66.6, Malezya 54.2, Çin 52.7, Avustralya 35.00, Hindistan 28.6 milyon ton petrole eşdeğer doğal gaz üretimi ile öne çıkan ülkelerdir.

Bölge ülkelerinin 2006 yılı tüketim miktarları Japonya'da 76.1, Çin'de 50.00, Malezya 36.2, Hindistan'da 35.8, Endonezya'da 35.6, Pakistan'da 27.6 ve Avustralya'da 25.8 milyon ton petrole eşdeğer doğal gaz tüketimi şeklinde olmuştur (BP STATISTICAL WORLD ENERGY, 2007). Bu coğrafyada, tüketim yönünden dikkat çeken en önemli ülke Japonya'dır. Rezerv ve üretim yönünden istatistiklerde yer almayan Japonya'nın gelişmiş sanayi sebebiyle doğal gaza olan talebi yüksektir ve bu doğrultuda da tüketim miktarı diğer ülkelerle mukayese edildiğinde oldukça ileri bir seviyededir.

Önümüzdeki 30 yıl içinde, doğal gaz üretiminin Avrupa dışında her bölgede artması beklenmektedir. Doğal gaz üretimi en çok BDT ve Orta Doğu'da artacaktır. Bu artışın çoğunluğu Avrupa ve Kuzey Amerika'ya ihraç edilecektir. Doğal gaz üretiminde Afrika ve Güney Amerika'da hızlı artışlar olacaktır (PAMİR ve diğerleri, 2004, s.16).

Dünyada 2030 yılı itibariyle, belirlenen ve yapılan etütlere göre tespit edilen kömür rezervlerinin %25'i, doğal gaz rezervlerinin %65'i, petrol rezervlerinin %85'inin sona ereceği tahmin edilmektedir (ALEMDAROĞLU, 2007, s.13).

Ancak insanoğlunun geliştirdiği ve ilerlettiği teknoloji sayesinde arama ve üretme teknolojileri hızla artmaktadır. Bu sayede yeni doğal gaz sahaları bulunacağı da göz ardı edilmemelidir.

Tablo: 1
Dünya Genelinde Bölgelere Göre Doğal Gaz Rezervleri, Üretimleri ve Tüketimleri

Bölgeler	Rezervleri (trilyon m³)	Üretimleri (milyon TPE)	Tüketimleri (milyon TPE)
Kuzey Amerika	7.98	686.6	702.5
Orta ve Güney Amerika	6.88	130.0	117.5
Avrupa ve Avrasya	64.13	965.6	1.031.7
Orta Doğu	73.47	302.3	260.3
Afrika	14.18	162.4	68.2
Asya ve Uzak Doğu	14.82	339.4	394.7
Genel Toplam	181.46	2.586.4	2.574.9

Kaynak: BP STATISTICAL REVIEW OF WORLD ENERGY, 2007

TPE: Ton Petrol Eşdeğeri

İKİNCİ BÖLÜM

2. TÜRKMENİSTAN'IN DOĞAL GAZ DURUMU

20. Türkmenistan'ın Petrol ve Doğal Gazının Geçmişi

Türkmenistan'da petrol ve doğal gaz 13. yüzyıla kadar gitmektedir. Jeolog Muhammed Ibn-Najib Bekran, o tarihlerde ilk petrol sahasını Nebitdag bölgesinde keşfetmiştir. Petrol sahasının bulunduğu yer ise, Babahoca tuz gölünün ortasında yer alan bir adacıktır. Endüstri devriminin yaşanmasıyla birlikte, Türkmenistan'da petrol aramalarına daha geniş sahalarda devam edilmiş ve 1762 yılına gelindiğinde, 20'den fazla sahada petrol bulunmuştur. 1838 yılında 3.410 petrol kulesi inşa edilmiştir ve yıllık 2000 ton petrol üretimi gerçekleştirilmiştir (EFEGİL, 2000, s. 313).

Ayrıca, 1876 yılında Türkmenistan'ın kuzey batısındaki Çeleken şehrinde Nobel tarafından da önemli petrol kaynakları keşfedilmiştir. Yapılan çalışmalar neticesinde, 1913 yılında Çeleken'de yıllık petrol üretimi 127.700 tona ulaşmıştır. SSCB döneminde Türkmenistan'da petrol arama ve üretimi sürekli artmıştır (LEEUEW, 2000, s.115-116).

1932'de Nebitdag yatağının keşfedilmesiyle beraber petrolün üretimine ağırlık verilmeye başlandı. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra keşfedilen petrol yatakları Kuma-Dag 1948 yılında, Koturdepe 1956 yılında ve Barsa-Gelmez 1962 yılında, ülkenin petrol sanayisini oluşturdular. 1937'de 452 bin ton petrol üretimi olan Türkmenistan'da, 1940 yılında 587 bin ton petrol üretilmiştir (ROSLYAKOV, 1989, s.112).

1950 yılında 1.3 milyon ton olan petrol üretimi, 1970 yılına gelindiğinde 15 milyon ton petrol üretimi gerçekleştirilmiştir. 1970'lerde Türkmenistan'ın petrol üretimi Azerbaycan'ın petrol üretiminden %50 daha fazla olmuştur. Ancak, daha sonraki yıllarda Türkmenistan'daki petrol üretimi düşüş göstermiş ve 1988 yılında 5 milyon tona kadar gerilemiştir (LEEUEW, 2000, s.115).

Petrol üretimindeki bu düşüşün sebebi, Türkmenistan'daki Sovyet yönetiminin bu ülkede doğal gaz üretimine petrol üretiminden daha fazla önem vermesi olmuştur. Türkmenistan'da doğal gaz ilk kez 1951 yılında bulunmuştur (SKAGEN, 1997, s. 13). Daha sonraki yıllarda, Darvaz, Zeagli, Bayramali, Kurtkuyi ve Ocak sahalarında da doğal gaz rezervleri bulunmuştur (EFEGİL, 2000, s. 313).

Türkmenistan'da en büyük doğal gaz sahaları ülkenin merkez ve doğusundaki Amu Derya doğal gaz bölgesindedir. Amu Derya araştırılmasına 1929'da başlanmıştır. Bölgede ilk keşfedilen doğal gaz yatağı 1956 yılında tespit edilen Derveze'dir. Bu tarihten itibaren bölgede 50'den fazla doğal gaz yatağı bulunmuştur. Amu Derya bölgesinde yaklaşık 4 trilyon m³ doğal gaz bulunmaktadır. Bu rezervlerin en büyük kısmı Dövletabad ve Sovyetabad'da yer almaktadır (LITTLE, 1993, s.4).

Dövletabad-Dönmez, Türkmenistan'ın İran sınırında Saraks yakınlarında Amu Derya'nın güneyindedir. Dövletabad'ın araştırılması 1968 yılında başlamıştır. Tespit edilmiş doğal gaz rezervleri 1.4 trilyon m³'tür ve rezervin %80'i üretime hazır durumdadır. SSCB döneminde Dövletabad'dan çıkarılan doğal gaz Rusya'ya sevk edilmekteydi (CLARKE –KLESHCHEV, 1995, s.285).

1930 yılından itibaren, Türkmenistan'ın batısında kalan Hazar bölgesinde sistematik araştırmalar başlamıştır ve yaklaşık 28 yerde doğal gaz bulunmuştur. Hazar bölgesinde tahminen 1.3 trilyon m³ doğal gaz rezervi bulunmaktadır. Türkmenistan'ın bu bölgesinin yaklaşık alanı 200 km² olup, doğal gaz sahaları Çeleken, Komsomol, Kızılkum, Kotur Depe, Körpece, Barsa Gelmez, Burun, Çekişler, Esenguli, Kuyucuk, Gögerendag, Ekizak ve diğer yerlerde bulunmaktadır (CLARKE, 1995, s.175).

Dövletabad doğal gaz sahasının 24 km güneyinde yer alan Sovyetabad 1974 yılında keşfedilmiş ve 1984 yılında üretimine başlanmıştır. İspatlanmış doğal gaz rezervi yaklaşık 2 trilyon m³'tür. Sovyetabad Orta Asya'nın en büyük doğal gaz sahasıdır. Sovyetabad'ın 80 mil kuzeybatısında yer alan Şatlık gaz sahasında araştırmalar 1976 yılında başlamış olup, bu bölgenin doğal gaz rezervleri 1968 yılında keşfedilmiştir. Şatlık gaz sahasında yaklaşık 800-1000 milyar m³ doğal gaz rezervi bulunmaktadır. Bu saha 1973 yılında

geliştirilmeye başlanmış ve tam kapasiteye 1977 yılında ulaşmıştır. Şatlık doğal gaz sahasından yılda 34 milyar m³ doğal gaz üretilebilmektedir (LITTLE, 1993, s. 13-14).

21. Türkmenistan'ın Bağımsızlık Öncesi Doğal Gaz Üretimi

Türkmenistan'daki petrol üretimini azaltan Sovyetler Birliği, doğal gazın bulunmasıyla beraber, 1960'ların başından itibaren bu zenginliğin farkına varmıştır. 1966 yılında Türkmenistan'ın kuzey-doğusunda yer alan Açık Bölgesi'nde zengin doğal gaz yataklarını keşfeden Sovyetler Birliği, aynı tarihte "Türkmengasprom SSCB Endüstri Şirketi"ni kurmuş ve bu rezervin Moskova'ya intikali için, doğal gazı önce Buhara – Ural ana gaz ünitesine ve ardından da Orta Asya – Merkez Gaz Hattı'yla Moskova'ya pompalamıştır. Daha sonra da, çalışmalarını Doğu Türkmenistan'a kaydıran Şirket, Şatlık gaz rezervini keşfederek, gaz üretimini ikiye katlamıştır. Bu doğal gaz rezervi de, Ukrayna ve Özbekistan sanayilerinin hizmetine sunulmuştur. Ülkenin en önemli doğal gaz yatağı olan "Sovyetabad" gaz sahasının keşfiyle de, işlem hemen hemen nihayete erdirilmiş ve bu rezerv de 1984 tarihinden itibaren diğer Sovyet Cumhuriyet'lerine sevk edilmiştir (EFEGİL, 2000, s. 314). Aşağıdaki tabloda da görüleceği gibi, ilk doğal gaz rezervinin bulunmasıyla birlikte, her yıl daha büyük oranlarda doğal gaz üretim miktarı gerçekleştirilmiştir.

Tablodaki rakamlardan da anlaşılacağı üzere, ilk doğal gaz rezervinin bulunduğu yıl olan 1966 yılında 5 milyar m³ doğal gaz üreten şirket, 4 yıl gibi kısa bir sürede, üretimini %130 artırarak 11,7 milyar m³ doğal gaz üretimi gerçekleştirmiştir. İletişim hatlarının tamamlanmasıyla birlikte, dört yıl içerisinde üretimini yaklaşık %300 oranında artıran şirket, 1975 yılında 46,9 milyar m³ doğal gaz üretmiştir. 1980 yılında doğal gaz üretimi 63.3 milyar m³'e ulaşmıştır. 1985 yılına gelindiğinde ise Türkmenistan'ın yıllık doğal gaz üretimi 78.8 milyar m³ olarak gerçekleşmiştir. Sovyetabad doğal gaz rezervinin devreye girmesi sonucunda bu rakam 1990 yılında 87,8 milyar m³ doğal gaz üretimine çıkarılmıştır (EFEGİL, 2000, s.315).

1989 yılında Türkmenistan yıllık 89.9 milyar m³ olarak gerçekleşen doğal gaz üretimi ile bu alandaki en yüksek seviyesine çıkmıştır (OIL and ENERGY TRENDS, 1994, s.26). Tabloda verilen 11 yıllık verilerde görüldüğü gibi Türkmenistan, Sovyetler Birliği zamanında yaklaşık 597.2 milyar m³ doğal gaz üretmiştir.

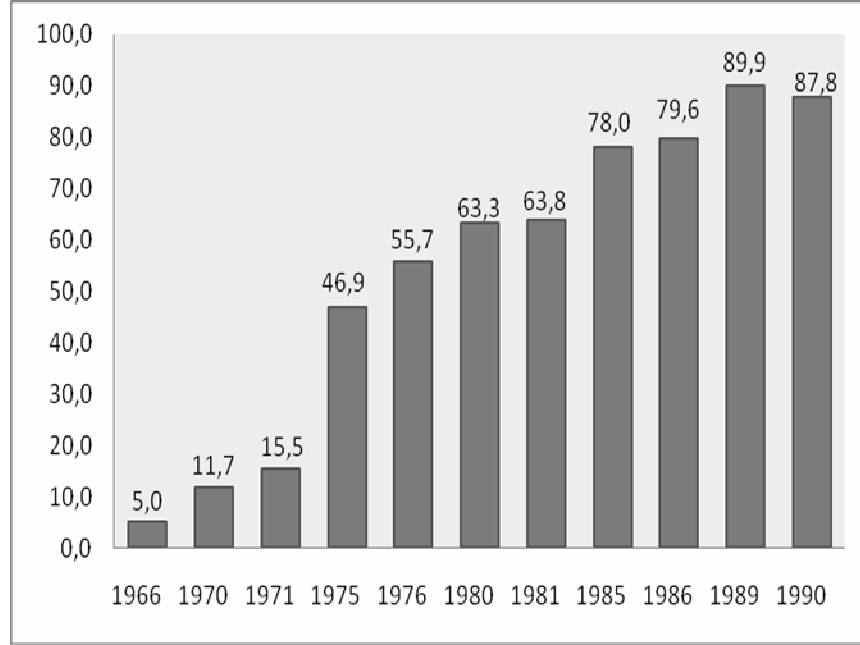
Tablo: 2
Türkmenistan'ın Bağımsızlık Öncesi Doğal Gaz Üretimi (Milyar m³)

Yıllar	Üretim
1966	5,0
1970	11,7
1971	15,5
1975	46,9
1976	55,7
1980	63,3
1981	63,8
1985	78,0
1986	79,6
1989	89,9
1990	87,8

Kaynak: OIL and ENERGY TRENDS, 1994, s.26, EFEGİL, 2000, s.315.

1963 yılından sonraki yıllara ilişkin kesin verilere ulaşma imkanı bulunamadığından dolayı şu kadarı söylenebilir. 1971 yılında, Rusya Federasyonu 94,64 milyar m³ doğal gaz üretirken, Türkmenistan tek başına 15,5 milyar m³ doğal gaz üretmiştir. Rakamların birbirine oranı ise %16,3 civarındadır. 1975 yılına gelindiğinde ise, Rusya Federasyonu, 138,55 milyar m³ tahmini doğal gaz üretimini yaparken, Türkmenistan 46,9 milyar m³ doğal gaz üretimine ulaşmış ve Rusya Federasyonu'nun ürettiği doğal gaz rakamının %34'ü kadarını tek başına üretmiştir (EFEGİL, 2000, s.316). 1970 ile 1975 yılları arasında üretim yıllık ortalama 29,8 milyar m³'e ulaşmış. 1986 ile 1991 yılları arasında ise yıllık ortalama üretim 86 ila 90 milyar m³ arasında gerçekleşmiştir. Bu üretim seviyesiyle, Türkmenistan dünyada doğal gaz üreten dördüncü büyük ülke olmuştur (EFEGİL-OLCAY, 1999, s.120).

Grafik: 2
Türkmenistan'ın Bağımsızlık Öncesi Doğal Gaz Üretimi (Milyar m³)

Kaynak: OIL and ENERGY TRENDS, 1994, s.26, EFEGİL, 2000, s.315.

Yukarıdaki grafikten de görüldüğü gibi Türkmenistan'ın doğal gaz üretimi sürekli artmıştır. Bunun nedeni olarak da Sovyetler Birliği'nin doğal gazı taşımak için yaptığı boru hattı gösterilebilir. 1961-1963 yıllarında inşa edilen ve dünyanın en uzun doğal gaz boru hattı olan Buhara-Ural doğal gaz boru hattı 4503 km uzunluğa ve 1020 mm çapa sahiptir. 1967 yılında ikinci kez döşenen bu boru hattı 1220 mm'lik çapı ile dünyanın en geniş boru hattı da olmuştur. Daha sonra, Türkmen doğal gazını Sovyetler Birliği'nin iç bölgelerine taşımak için Türkmenistan'da lokal doğal gaz boru hatları da inşa edilmiştir. Bunlar, Buhara-Ural doğal gaz boru hattının kolları olan Türkmenistan'ın Derveze, Bayram Ali, Açak ve Şatlık gaz sahalarıdır (KASER-MEHROTRA, 1999, s.234-235).

Sovyetler Birliği'nin yüksek kapasiteli teknoloji ve inşa malzemeleri kullanarak adı geçen bölgelerin ve diğer doğal gaz rezervlerinin, Sovyet Cumhuriyet'lerine sevk edilmesi için elinden gelen gayreti göstermiştir. Sonuç olarak Türkmenistan doğal gazının, Sovyetler Birliği için hayati öneme sahip olduğunu söylemek yanlış bir ifade olmasa gerek. Hatta büyük masraflar yaparak, Sovyetler Birliği'nin 4503 km uzunluğunda Orta Asya-Merkez doğal gaz boru hattı projesini her şeye rağmen gerçekleştirmesi de bunu doğrular niteliktedir.

22. Türkmenistan'ın Bağımsızlık Sonrası Doğal Gaz Üretimi

Bağımsızlığının ardından, her şeyini değiştirmeye kararlı olan Türkmenistan, ilk yıllarda oldukça zor bir dönem geçirmiştir. Eskiden Sovyetler Birliği'nden gelen tüm yardımların kesilmesi ve desteğin tamamen yok olması, zincir gibi birbirine bağlanmış olan devletlerin işini iyice zorlaştırmıştır. Bu zorluk karşısında Türkmenistan da oldukça büyük ve zorlu bir geçiş evresi yaşamıştır. SSCB döneminde Türkmenistan'ın ekonomik yapısı bu dönemin ekonomik ihtisaslaşma politikaları gereğince işlenmemiş tarım ürünleri ve pamuk üretimi ile elde edilen hammaddelerin Rusya'ya aktarılması üzerine şekillendirilmiştir. Ekonominin hammadde üretimi üzerinde yoğunlaşması ve bu hammaddelerin başka cumhuriyetlerdeki sanayilerde kullanılması, Türkmen ekonomisindeki diğer sektörlerin geri kalmasına neden olmuş ve bunun sonucunda Türkmenistan, SSCB döneminin en az gelişmiş ve fert başına millî geliri en düşük olan cumhuriyetlerinden biri hâline gelmiştir.

Türkmenistan'da doğal gaz üretimi Sovyetler Birliği dağılmak üzere iken, 1989 yılında tarihinin en yüksek seviyesine ulaşmıştır. 1989'dan sonra doğal gaz üretimi düşmeye başlamıştır. Kanada, ABD ve Rusya'dan sonra dünyanın en büyük dördüncü doğal gaz üreticisi olan Türkmenistan'dır (OLCOTT, 1996, s.148).

Topraklarının büyük bir bölümü çöllerle kaplı olan Türkmenistan'ın en büyük zenginliği doğal gazdır. Doğal gaz SSCB döneminde olduğu gibi bu günde en önemli gelir kaynağı, bağımsızlıkla birlikte başlatılan kalkınma hamlesinin motoru ve ekonomiye döviz girdisi sağlayan en önemli sektördür. Bu sektörün bütçe gelirine yaptığı katkı göz ardı edilemeyeceği kadar yüksektir. Ayrıca belirtmekte fayda vardır ki, Rusya'ya bağımlı olduğu yıllarda Türkmenistan dünyanın en büyük doğal gaz üreticilerinden biri olmasına rağmen, ülke içinde yakıt olarak doğal gazı kullanmıyordu. Bunun yerine genellikle kömürü yakıt olarak kullanan Türkmen halkı, doğal gazdan sadece mutfak ihtiyacında tüp olarak faydalanabiliyordu. Bağımsızlığının ilk yıllarında Türkmenistan hükümeti, halkı için öncelikle doğal gazdan faydalanabilmesi için yoğun bir çaba harcadı ve bunun sonucu olarak da şu anda Türkmen halkı tüm ihtiyaçlarında doğal gazdan bedava olarak faydalanmaktadır.

Bugün kendi zenginliğini özgürce işletip tüketme ve satma fırsatını yakalayan Türkmenistan, kısa sürede bütün yerleşim birimlerine doğal gaz götürmeyi başarmıştır. 1998 yılı Mayıs ayında kasaba ölçeğindeki son yerleşim birimine de gaz verilerek, küçük çöl köyleri dışında gaz ulaştırılmayan yer kalmamıştır. Türkmenistan'ın yıllık doğal gaz tüketimi ortalama 10 milyar m³ seviyesinde bulunmaktadır. Bu tüketimin %35'i elektrik sektörüne, %55'de sanayi ve diğer sektörleredir. Ülkede faaliyette bulunan 6 önemli elektrik santralinden 5'i doğal gaz yakmaktadır. Türkmenistan'da batısı ve doğusunda olmak üzere iki ayrı boru hattı sistemi bulunmaktadır. Türkmenistan'daki ana ve tali doğal gaz boru hatları ağı 7.330 km uzunluğunda olup, bu rakam eski SSCB sisteminin %3'nü teşkil ediyordu. Bugün yeni hatların ilavesi ile sistemin uzunluğu 8.000 km'ye yaklaşmıştır. Doğudaki sistemin bir bölümü, Şatlık gaz sahasından başlayarak Tecen, Merv, Bayramali, Aşkabat ve Büzmeyin'e kadar ulaşır. Diğer bölümü ise, kuzeye, Özbekistan topraklarına kadar uzanır. Türkmenistan Rusya üzerinden ihraç ettiği gazı bu güzergahtaki ana doğal gaz boru hattına pompalamaktadır. Batıda ki sistem ise ülkenin kuzey sınırlarından güneydeki İran sınırına kadar uzanır (DİKBAŞ, 2001, s.75-76). Türkmenistan devleti bağımsızlık yılları süresince, 30,000 km'nin üzerinde doğal gaz boru hattı ağı oluşturmuştur. Sonuç olarak, doğal gaz bir uçtan öteki uca ülke çapında tüm evlere götürülmüştür (USİAD, 2007, s.48).

Türkmenistan bir yandan ihracat kapılarını zorlarken, diğer yandan da yeni doğal gaz kaynaklarını ve boru hatlarını devreye sokarak ileriye dönük talepleri karşılamaya hedeflemektedir. 1991 yılından günümüze kadar 20'ye yakın yeni doğal gaz yatağı açılmıştır. Açılan doğal gaz yatakların çoğunluğu Amu Derya havzasında yer almaktadır. Bununla birlikte Lebap, Merv ve Daşoğuz vilayetlerinde de önemli doğal gaz yatakları bulunmuştur. Bilhassa Lebap'taki Agayrı Taylah, Hökmetguyu, Dörtguldepe ve Gülçeşme doğal gaz yataklarında gelecek vadeden rezervlerden bahsedilmektedir. Son olarak Türkmenistan, 7 Haziran 2001 tarihinde ülkenin kuzey doğusunda bulunan ve 100 milyar m³ rezerve sahip olan Başkızıl doğal gaz sahası açılışını yaptı (DİKBAŞ, 2001, s.77).

Bağımsızlığını kazanan Türkmenistan'ın elindeki önemli gelir kaynağı doğal gazdır. Bu doğal gaz da, mevcut Kuzey Hattı'yla Özbekistan ve Rusya Federasyonu üzerinden Avrupa'ya ulaşmaktadır. Bu sayede, yıllık ortalama 90 milyar m³'ü varan doğal gaz ihracı gerçekleştiren Türkmenistan, önemli düzeyde gelir elde etmektedir. Ancak bu boru hattı

da doğrudan Rus Petrol Şirketi Gazprom'un, dolaylı olarak da Rusya Federasyonu'nun kontrolü altındadır.

Ekonomik reformların gerçekleştirilmesinde Türkmenistan, diğer BDT ülkelerine göre biraz geride kalmıştır. Bunun en önemli sebeplerinden birisi kaynak sıkıntısıdır. Başta Rusya ve Ukrayna olmak üzere doğal gaz ihraç ettiği ülkelerin milyarlarca dolar tutarındaki borçlarını ödememesi, Türkmenistan'ı zor durumda bırakmış ve bırakmaya da devam etmektedir. Geniş kapsamlı reformların uygulanmasında, devlet işletmelerinin özelleştirilmesinde ve tam fiyat serbestleştirilmesi sağlanması zorluklarla karşılaşmaktadır.

Türkmenistan bağımsızlık yıllarının başlarında, 1992 yılında doğal gaz üretimi 54 milyar m³ olmuş, bunun 47 milyar m³'ü ihraç edilmiş, geri kalan 7 milyar m³ ise Türkmenistan içinde tüketilmiştir. Türkmenistan'ın 1993 yılındaki doğal gaz üretimi 65 milyar m³ olmuş ve bunun 56 milyar m³'ü ihraç edilmiş olup, geri kalan miktarın 9 milyar m³'ü iç piyasada tüketilmiştir. Fakat 1994 yılındaki doğal gaz üretimi 36 milyar m³ olmuş ve bunun 23 milyar m³'ü ihraç edilmiş olup, geri kalan miktarın 13 milyar m³'ü iç piyasada tüketilmiştir (IEA STATISTICS, 1997, s.1.5). Türkmenistan'ın 1993 yılında 65 milyar m³ olan doğal gaz üretimi 1994 yılında 36 milyar m³'ü düşmüştür. Bu düşüşün en önemli nedenlerinde birisi Rusya'nın almış olduğu karardır.

Türkmenistan, 1992 ve 1993 yılları arasında, Rusya Federasyonu üzerinden, eski Sovyet Cumhuriyetleri olan Özbekistan, Kazakistan, Kafkas Cumhuriyetleri, Ukrayna ve Avrupa ülkelerine doğal gaz sevkiyatını sürdürmüştür. Fakat daha sonra Rusya Federasyonu ile Türkmenistan arasında imzalanan "Hükümetler Arası Anlaşmayla" Türkmenistan'ın Rusya Federasyonu'na sevk edeceği doğal gaz miktarına kota getirilmiştir. Ancak Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte, nakit sıkıntısı içine giren ve Sovyet dönemindeki güçlü konumunu yeniden kurmayı hedefleyen Rusya Federasyonu, 1993 yılının Kasım ayında aldığı tek taraflı bir kararla, Kuzey Hattı'ndan Avrupa'ya satılan Türkmen doğal gazının sevkiyatını durdurmuştur (OCHS, 1995, s.1).

İşte bu olumsuzlukları yaşamış olan Türkmenistan bağımsızlık yıllarında kendine göre bir plan hazırlamıştır. Plana göre Türkmenistan devleti, 1994 yılında 80 milyar m³, 1996 yılında 90 milyar m³, 1998 yılında 110 milyar m³, 2000 yılında 130 milyar m³ ve

2020 yılında da 230 milyar m³ doğal gaz üretimini planlamış ve bu planı da Türkmenistan devleti kendisine bir hedef olarak belirlemiştir (IŞIK, 2001, s.51).

Tablo: 3

Türkmenistan'ın Hedeflemiş Olduğu Yıllık Doğal Gaz Üretim Miktarı (Milyar m³)

Yıl	Miktar (milyar m ³)
1994	80
1996	90
1998	110
2000	130
2020	230

Kaynak: IŞIK, 2001, s.51.

Türkmenistan'ın doğal gaz üretimi 1994 yılında 36 milyar m³, 1996 yılında 35 milyar m³ (IEA STATISTICS, 1997, s.1.5), 1998 yılında 13 milyar m³, 2000 yılında da 47 milyar m³ olmuştur (IEA STATISTICS, 2001, s.2.5). Hedeflenen ve gerçekleşen doğal gaz miktarı arasında büyük fark vardır. Bunun da en önemli nedeni olarak Türkmenistan devletinin hedefi koyduğu zaman ürettiği doğal gazını ihraç edeceği (Kuzey Hattı hariç) boru hattının mevcut olmamasıdır.

Netice olarak, açıkça görülmektedir ki, doğal gaz üretimi ile ilgili olarak 1993 yılında planlananlarla içinde gerçekleşen rakamlar arasında belirgin farklılıklar vardır. Ancak bu durum Türkmenistan'ın ana gelir kaynağı olan doğal gazının önemini ve pozisyonunu değiştirmemektedir. Türkmenistan, Türkmen halkının ve devletinin geleceği için hayatî öneme sahip doğal gazın üretimi ve dış pazarlara ulaştırılması için yeni alternatif boru hatları projelerini geliştirmeye çalışmaktadır. Bundan maksat, sahip olunan doğal gazın, Rusya'ya bağımlı olmaksızın ve gerçek fiyatı ile satılabilmesidir. Bu sebeple de Türkmenistan devleti ülkeye yabancı yatırımcıları çekmeyi ve doğal gaz sektörüne yatırım yapmalarını sağlamayı, bu sayede de doğal gaz ihracatını artırmayı hedeflemektedir.

Ayrıca bu hedefler ışığında, üretimi artırabilmek için aşağıdaki tabloda da görüleceği gibi, yapılacak tahmini harcama miktarı ile elde edilecek tahmini gelir de hesaplanmıştır.

Tablo: 4
Türkmenistan'ın Bütçesinin Tahmini Gelir ve Gider Durumu (Milyar Dolar)

Yıl	Gelir	Gider	Gelir/Gider Farkı
1996	2,2	5,5	-3,3
2000	13,7	7,3	6,4
2006	25,3	14,6	10,7
Toplam	41,2	27,4	13,8

Kaynak: IŞIK, 2001, s.51.

Planın hazırlık hesaplamalarına göre, 1996 yılında 2,2 milyar dolar gelire rağmen, 5,5 milyar dolar harcamanın yapılması gerekmektedir. 2000 yılında ise bu rakamlar gelir 13,7 milyar dolar olacak, gider ise 7,3 milyar dolar olacaktır. 2006 yılında da Türkmenistan Devleti'nin 25,3 milyar dolar gelire karşılık, sadece 14,6 milyar dolar harcama yapması tahmin edilmiştir (IŞIK, 2001, s.52.).

Rakamlara dikkatlice bakıldığı takdirde, her ne kadar 1996 yılında bütçe gelirlerinin 3 katına yakın bir harcamanın yapılması gerekiyorsa da, üretiminin hızla artmasına paralel olarak, gelir/gider dengesi de gelirler lehine değişmektedir. 1996 yılında Türkmen devlet adamları toplam gelirlere ilave olarak 3,3 milyar dolar daha fazla harcama yaparken, 2000 yılında doğal gazdan 6,4 milyar dolar gelir beklemektedir. Bu rakam, 2006 yılında 10,7 milyar dolara ulaşacaktır. Toplam olarak, 2006 yılına kadar, Türkmenistan'ın doğal gaz geliri, 13,8 milyar dolar civarında gerçekleşmesi hesaplanmaktadır (EFEGİL, 2000, s. 320).

Türkmenistan'daki doğal gaz rezervleri, bölgedeki toplam rezervlerin %5'ini oluşturmakta olup tespit edilen toplam doğal gaz rezervleri yaklaşık 2,86 trilyon m³ ile 4,4 trilyon m³ civarındadır (BAYCAUN, 2001, s.24). Türkmenistan'ın doğal gaz ihraç ettiği en önemli iki ülke Rusya ve Ukrayna'dır. Bu ülkeleri İran takip etmektedir. Türkmenistan'ın müşterileri arasında düzenli olmamakla birlikte Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan gibi BDT ülkeleri de vardır.

Gerek Rusya'nın aldığı karar neticesinde, gerekse doğal gaz ihraç ettiği ülkelerden alacağını tahsil edemeyen Türkmenistan'ın doğal gaz üretimi sürekli olarak azalmıştır. Sırasıyla 1995 yılında doğal gaz üretimi 35 milyar m³, 1996 yılında yine 35 milyar m³ (IEA STATISTICS, 1997, s.1.5), 1997 yılında ise 17 milyar m³ olmuş, hatta 1998 yılında 13 milyar m³ kadar düşmüştür (IEA STATISTICS, 2001, s.2.5).

Tablo: 5
Türkmenistan'ın Bağımsızlık Sonrası Doğal Gaz Üretimi, Tüketimi ve İhracatı
(Milyar m³)

Yıllar	Üretim	Tüketim	İhracat
1992	54	7	47
1993	65	9	56
1994	36	13	23
1995	35	13	22
1996	35	11	24
1997	17	11	6
1998	13	10	3
1999	23	13	10
2000	47	14	33
2001	51	14	37
2002	53	14	39
2003	59	16	43
2004	59	15	44

Kaynak: IEA STATISTICS, Natural Gas Information, 1997, 2001, 2005

1996 yılından itibaren doğal gaz üretiminin azalmasının bazı nedenleri vardı. Örneğin, Türkmenistan 1996 yılı başlarında sadece doğal gaz satışından BDT ülkelerinden 1 milyar dolar alacaklı çıkmıştır. Bu ülkelerin nakit olarak ödeme gücü olmadığı için, Türkmenistan 1995 yılında doğal gaz üretimini, 1993 yılındaki üretiminden 30 milyar m³ azaltmak zorunda kalmıştır (GUMPEL, 1998, s.30).

Rusya'nın aldığı karar yetmezmiş gibi birde Türkmenistan Ukrayna ile doğal gaz konusunda anlaşamadılar. Eski Sovyetler Birliği devletlerinin borçlarını ödememesi doğal gaz ihracatının azalmasına ve ülkeye giren dövizin düşmesine neden olmuştur. Bunun üzerine Türkmenistan en büyük müşterisi olan Ukrayna ve Gürcistan'a doğal gaz sevkiyatını düşürmüş, daha sonrada 1997 yılında tamamıyla durdurmuştur (BAYCAUN, 2001, s.19).

Çünkü Türkmen doğal gazını satın alan devletler ödeme konusunda yükümlülüklerini yerine getirmedi. Ukrayna'nın 1996 yılı ile 1997 yılının ilk çeyreğini kapsayan dönem de borcu yaklaşık 302 milyon dolar civarındaydı. Aynı dönem de, Rusya'nın borcu 71 milyon dolar, Gürcistan'ın ise 22,2 milyon dolar tutarındaydı. Alıcı ülkelerin borçlarını geri ödeme konusunda açık garanti vermemeleri ve tarafların vaatlerini yerine getirememeleri nedeniyle, 25 Mart 1997 tarihinde Türkmenistan, Kuzey Hattı'ndan yaptığı doğal gaz sevkiyatını durdurdu. Daha sonra 28-29 Ocak 1998 tarihinde Aşkabat'ta bir araya gelen Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurat Türkmenbaşı ve Ukrayna Devlet Başkanı Leonid Kuchman anlaşma imzaladılar. İmzalanan anlaşmaya göre, Türkmenistan, Ukrayna'ya 2005 yılına kadar 1000 m³'ü 42 dolardan olmak üzere, yıllık 20 milyar m³ doğal gaz sevk edecektir. Ukrayna tarafı ise mevcut 447 milyon dolarlık borcunu ödeyecektir. Borcun ödenmesi ise, yüzde 47'si nakit, yüzde 53'ü mal şeklinde gerçekleşecektir. Aynı zamanda, Ukrayna, borcuna karşılık 360 milyon dolar tutarında mal göndermeyi kabul etti. Aralık 1998 tarihinde imzalanan anlaşma gereği, Ukrayna'ya 1999 yılı için 20 milyar m³ doğal gaz sevk edilecek, 8 milyar m³ doğal gazın karşılığı olarak, Türkmenistan 290 milyon dolar alacak. Böylece 25 Mart 1997 tarihinde kesintiye uğrayan Kuzey Hattı, yeniden faaliyete geçti (EFEGİL-OLCAY, 1999, s.125-126).

1996 yılında ihracat geliri 1,693 milyon dolar olan Türkmenistan'ın, 1997 yılında ihracat geliri 751 milyon dolara düşmüş, 1998 yılında ise ihracat geliri 594 milyon dolar olmuştur (ELBORGH, 2003, s.4).

Türkmenistan'da ekonomik büyüme, ülke ekonomisinin lokomotifi olan doğal gaz ihracatına bağlı olarak değişmektedir. 1989 yılında 89.9 milyar m³ olan doğal gaz üretiminin 1997 yılında 17 milyar m³'e düşmesi gayri safi milli hasılanın (GSMH) %60 oranında azalmasının en temel nedenidir (DEİK, 2007, s.8). Bu da bize gösteriyor ki o

yıllarda Türkmenistan'ın doğal gaz üretiminin azalması ekonomiye ciddi anlamda olumsuz etki vermiştir.

Tüm bu olumsuzlukların yaşanması ülkenin makroekonomik performanslarına da yansımıştır. Örneğin, Türkmenistan bağımsızlık sonrasında enflasyon yönünden de oldukça zor dönemler geçirmiştir. 1993 yılında enflasyon %3000'i aşarak en üst seviyesine çıkmıştır ve Türkmenistan geçiş sürecinde olan ülkeler arasında en yüksek enflasyona sahip ülke konumuna gelmiştir. 1994-1996 yılları arasında ise enflasyon oranı %1000'lere kadar gerilemiştir (DEİK, 2007, s.8).

Türkmen para birimi manatın dolar karşısındaki değer kaybının önüne geçilemediği için ücretler enflasyon karşısında erimiştir. 1995 yılında kişi başına GSYİH 970 doları buluyordu. 1993 – 1995 yılları arasında reel ücret %80 düşmüştür. Ancak enflasyon 1996 yılından sonra %450'ye kadar düşürülebilmştir. Buna bağlı olarak 1996'da reel ücretler %84 oranda artmıştır. Kişi başına gelir ise 870 dolar idi. Enflasyonun düşürülmesinde en çok resmi ve piyasa döviz kurları arasındaki farkın ciddi bir şekilde azaltılması ve resmi kurun borsada haftada bir tespit edilmesi etkin rol oynamıştır ve bunun sonucu olarak 1997'de enflasyon hızlı bir şekilde azalmaya başlamış ve %20'ye kadar gerilemiştir. Bu gerilemedeki en büyük etken hükümetin döviz kurunu sabit tutmadaki başarısı olmuştur. Kişi başına GSYİH 1630 dolara çıkmıştır. Nitekim 1997 yılı verilerine göre GSYİH'nin %13,4'ni gaz endüstrisi sağlamaktadır. 1997 yılının sonunda tekrar başlatılan doğal gaz ihracatının artmasıyla 1998 yılında GSYİH 1997'ye oranla %5 artmıştır (BAYCAUN, 2001, s.23). 1998'den itibaren özellikle doğal gaz üretimindeki artışa bağlı olarak ülkenin GSMH yükselmeye başlamıştır. Ülkedeki döviz rezervleri IMF ölçümlerine göre o yıllarda 1.4 milyar dolardır (DEİK, 2007, s.8).

Mart 1997'de ihracatın durmasından sonra da üretim 17 milyar m³'e gerilemiş, bir sonraki yılda dibe vurarak 13 milyar m³'e inmiştir. Bu durumda yapılan ihracat 3 milyar m³ seviyesinde kalmış, bununda 1,8 milyar m³'ü yeni boru hattı ile İran'a gönderilmiştir. 1989 yılında doğal gaz üretiminde zirveye ulaşan Türkmenistan için bu kötü bir durumdur. İhraç kapılarının yeniden aralanması ile birlikte üretim 1999 yılında 23 milyar m³'e, 2000 yılında da 47 milyar m³'e çıkmıştır (DİKBAŞ, 2001, s.78).

Doğal gaz üretiminin 23 milyar m³'e gerilediği 1999 yılında bile, doğal gaz sektörün bütçeye katkısı %40 civarındaydı. Üretim 2000 yılında bir önceki seneye göre ikiye katlanması, milli gelirdeki büyümeyi %17,6'ya çıkartarak Türkmenistan'ın bu alanda rekor kırmasını sağlamıştır (DİKBAŞ, 2001, s.74). Doğal gaz rezervleri açısından dünyada önemli yere sahip olan Türkmenistan, yıllık ürettiği doğal gazının sadece %20'ni tüketirken, geri kalan %80'lik kısmını ihraç etmektedir (HANCOCK, 2006, s.70). Türkmenbaşı ve diğer Türkmen yetkililerin sıkça dile getirdikleri, Türkmenistan'ın "İkinci bir Kuveyt" olacağı görüşünün ardında, ülkenin sahip olduğu zengin doğal gaz ve petrol yataklarının varlığının rol oynadığı açıktır (EROL, 2001, s.127).

31 Aralık 1999 tarihinde yeni yıla saatler kala sürpriz bir şekilde istifa eden Boris Yeltsin yerine Başbakan Vladimir Putin'i vekil olarak tayin eder. 9 Ağustos 1999'dan beri Başbakanlık görevini yürüten Putin, 26 Mart 2000 tarihinde yapılan Devlet Başkanlığı seçimlerinde %52 oy alarak ilk turda Başkanlık seçimini kazandı. Yeltsin döneminde dağılmaya yüz tutan BDT'ni yeniden canlandırmak ve bu eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetlerini yeniden Rusya'nın nüfus alanı içine sokmak için çok aktif bir politika başlatır. Putin'in BDT politikasının önemli bir parçasını, Hazar havzası ile ilgili konular, yani Türkmen doğal gazı, bu bölgedeki petrol ve doğal gaz boru hatları projeleri oluşturmaktadır. Yeltsin döneminde bu bölgedeki Rus çıkarlarının iyi korunamadığına inanan Putin işe Türkmen doğal gazı ile başladı. Gazprom Türkmenistan'la 2000 yılı için 20 milyar m³'lük bir doğal gaz alımı anlaşması imzaladı. 1000 m³ doğal gaz için 36 dolar olarak belirlenen fiyatın yarısının nakit, yarısının Rus malları ile ödenmesi ön görülmüştür (BAYCAUN, 2001, s.24-25).

Türkmenistan 2001 yılı için doğal gaz üretiminde 70 – 75 milyar m³'lük hedef koymuştu. 75 milyar m³'lük üretimin gerçekleştirebilmesi içinse, Rusya ve Ukrayna'ya 30'ar milyar m³, İran'a da 5 milyar m³ ihracat, 10 milyar m³'te iç tüketim bekliyordu (DİKBAŞ, 2001, s.78.). Ancak 2001 yılında doğal gaz üretimi 51 milyar m³ olmuştur. Bununla 14 milyar m³'nü tüketmiş, geri kalan miktarı da ihraç etmiştir (IEA STATISTICS, 2005, s.2.5). Türkmenistan'ın şu anda 100 milyar m³ doğal gaz ihraç edebilecek kapasiteye sahip olduğunu söyleyen Türkmenbaşı, söylediklerinin gerçekleşmesi durumunda Türkmenistan için 20 milyar dolar kar ve daha yüksek bir hayat standardı demektir (DİKBAŞ, 2001, s.79).

Nisan 2003 tarihinde Türkmenistan Cumhurbaşkanı Saparmurat Türkmenbaşı ile Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin arasında 2028 yılına kadar doğal gaz sevkiyatını ön gören bir anlaşma imzalandı. Bu anlaşma çerçevesinde Rusya, Türkmenistan'dan 2007-2009 dönemi için yılda 60 ila 70 milyar m³, daha sonrada 70 ila 80 milyar m³ doğal gazı alacaktır. Doğal gazın 1000 m³'ü 44 dolar olarak belirlenmiş ve bunun yarısı nakit yarısı mal olarak ödenecektir. Rusya 2028 yılına kadar Türkmenistan'dan 300 milyar dolar karşılığında yaklaşık 2 trilyon m³ doğal gaz alacaktır (GAZPROM, 10.04.2003).

Daha sonra bu fiyatı ucuz bulan Türkmenistan, Haziran 2006 tarihinde Gazprom Başkanı Aleksey Milleri makamında kabul eden Türkmenbaşı arasında anlaşmayı gözden geçirdiler. Varılan anlaşma sonunda Gazprom, Türkmen doğal gazının 1000 m³'ne 2006 yılı için 65 dolar, 2007 yılı için ise 100 dolar ödemeyi kabul etti (GAZPROM, 29.06.2006).

2006'da yapılan anlaşma ile Türkmenistan, Rus Gazprom şirketine 2006 yılında ve 2007- 2009 yılları arasında toplam 162 milyar m³ doğal gaz ihraç edecektir. İhraç edilen bu doğal gazın 1000 m³'ü 100 dolardan satılacaktır. Rusya Türkmenistan'dan 100 dolara alacağı doğal gazı ortalama 300 dolara Türkiye, Ukrayna ve Avrupa'ya satmaktadır. Doğal gaz maliyetleri petrol varıl fiyatlarına bağlı olarak sürekli artarken, Rusya Türkmenistan'dan aldığı doğal gaz fiyatını bu anlaşma ile 2009 yılına kadar sabitlemiş durumdadır.

2007 yılında Türkmenistan'dan aldığı doğal gazın 1000 m³'ü için 100 dolar ödeyen Gazprom'un 2008 yılının ilk yarısında 1000 m³ Türkmen doğal gaz için 130 dolar, yılın ikinci yarısında ise Türkmen doğal gazı için 150 dolar ödemesi konusunda mutabakat sağlanmıştır (GLOBAL ENERJİ, 2008, s.63).

Bu gelişmenin ardından Türkmenistan doğal gazın boru hatlarıyla taşınması konusunda Türkiye ile anlaşmaya yanaşmadı. Türkmenistan'ı ziyaret eden Enerji Bakanı Hilmi Güler eli boş döndü. Her zamanki önerisini yenileyen Türkmenistan, "Kuyudan gazı alın ama biz boru hattı yapımına karışmayız" mesajını verdi. Türkmen gazı ile ilgili değerlendirmelerde bulunan BOTAŞ Strateji Geliştirme Dairesi Başkanı Cenk Pala, Türkmen gazının çok önceden Rusya'ya bağlandığını söyledi. Pala, "2003 yılının Nisan ayında Putin, Türkmenistan ile bilinen doğal gaz rezervlerinin 3'te 2'sini yani 3 trilyon

m³'ün 2 trilyon m³'ünü alan bir anlaşma zaten imzalanmıştı" dedi. Buna göre Pala'nın önerisi "Orta Asya Birliği" kurmak (GLOBAL ENERJİ, 2007, s.61).

Bu anlaşmaların neticesi olarak, Türkmenistan'ın doğal gaz sektöründe de üretim miktarı artmaya başlamıştır. Yıllar itibarıyla bakacak olursak, 2005 yılında doğal gaz üretimi 63 milyar m³, 2006 yılında 72 milyar m³, 2007 yılında da 72 milyar m³ olup, özellikle 2006 yılının son 3 ayından itibaren aylık doğal gaz üretimi ortalama 6 milyar m³ olarak seyretmeye başlamıştır (OIL and ENERGY TRENDS, 2008, s.25). Doğal gaz ihracatına bağlı olarak ihracat gelirlerinde gözlenen artış nedeniyle 2005 yılının sonunda döviz rezervinin 3.44 milyar dolara ulaştığı hesaplanmaktadır (DEİK, 2007, s.8).

Bağımsızlığın ilk yıllarındaki yapmış olduğu plan sonucu başarısız olan Türkmenistan, ekonomik gelişimini sağlamak amacıyla çeşitli kalkınma planları hazırladı. Bu planlardan en yenisi, 2000-2010 dönemini kapsayan Sovyet tarzı "Sosyal ve Ekonomik Dönüşüm Stratejisi" uygulamasına yönelik plandır. Bu programın temel amacı önümüzdeki on yıllık dönemde piyasa ekonomisinin bütün kurallarıyla uygulanabilir duruma getirilmesi ve halkın yüksek yaşam standardına ulaşmasını sağlayacak, ekonomisi güçlü ve gelişmiş bir devlete sahip olmaktır (EROL, 2001/02, s.226). Türkmenistan, 2003 yılında bu stratejiyi 2020 yılına kadar olan dönemi de içine alan yeni bir uzun vadeli kalkınma programını eklemiştir (DEİK, 2007, s.7). Bu kalkınma programına göre, seçilmiş sektörlerde yüksek büyüme hedefleri belirlenmiş ve ülkenin ekonomik ve siyasi kalkınma hedeflerine kendi yöntemleri ve imkânlarıyla ulaşması gerektiğinin bir kere daha altı çizilmiştir. Şubat 2007'de Türkmenistan'ın yeni devlet başkanı Gurbangulı Berdimuhammedov, ekonomik gelişmenin yönünün değişmeyeceğini, ancak tarım ve enerji sektörlerinde yaşanan problemler için yabancı yatırımcılara karşı daha olumlu bir yol geliştirmeyi hedeflediğini vurgulamıştır.

Enflasyonun 2005 yılında %10.7 ve 2006 yılında ortalama %10.5 olduğu görülmüştür. Elektrik, su ve doğal gaz gibi alt yapı hizmetlerinin ücretsiz olarak halka sunulması (DEİK, 2007, s.8), Şubat 2008 tarihi itibarıyla da belirli bir miktara kadar benzinin de bedava olması (YILDIZ, 2008, s.17) enflasyon oranının düşük görünmesinin en önemli nedenleri arasında sayılabilir. 2001-2006 yılları arasında GSMH'deki büyüme yıllık ortalama %20'yi geçmiştir. 2005 yılında GSMH, resmî kura göre 23.1 milyar \$ olarak gerçekleşerek bir önceki yıla oranla %20.7 artış göstermiştir. Sektör bazında yıllık

büyüme hızları tarım sektöründe %19.8, sanayide %19.6, inşaatla %17.5, ulaşım ve iletişimde %19.4 ve hizmette %28'dir (DEİK, 2007, s.8). Türkmenistan Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından açıklanan rakamlar itibariyle 2006 yılının ilk altı ayında Türkmenistan'ın ekonomik büyüme oranı %20,7 olarak kayıt edilmiştir. Büyümenin sektörlere göre dağılımı şu şekilde gerçekleşmiştir. Endüstriyel büyüme %22,4, tarımsal büyüme %21,1, inşaat sektöründeki büyüme %19,8, ticari ve hizmet sektörlerindeki büyüme sırasıyla %24,7 ve %15,5 olarak kayıt edilmiştir. Kişi başına düşen milli gelir 8,300 dolardır. Türkmenistan'ın son senelerde %20'nin üzerinde kaydedilen ekonomik büyüme oranının 2007 yılında %21,5 ve %22 arasında gerçekleşmesi hedeflenmiştir. Türkmenistan ekonomisinin temelini oluşturan petrol, doğal gaz ve enerji sektöründe de büyüme görülmüştür. Doğal gaz arama ve çıkarma konusundaki teknolojik alt yapının geliştirilmesi çalışmaları sürdürülmektedir. 2010 yılına kadar yakıt ihracatı miktarı şu anki ihracatının iki katını geçecektir. Türkmenistan'ın 2030 yılına kadar Milli Ekonomik, Politik ve Kültürel Kalkınma Stratejisine göre halka doğal gaz, elektrik, su ve tuz devlet tarafından ücretsiz sağlanacaktır (USİAD, 2007, s.47-48). Sanayide en çok yatırım alanı başta petrol ve doğal gaz olup bunun yanında da tekstil sektörüne ve petro-kimya endüstrisine önem verilmektedir. Nitekim Türkmenbaşı rafinerisinde başlatılan 12 milyar dolarlık yeniden yapılandırma projesi ve ek işletim alanları inşa edilmesi sayesinde önümüzdeki yıllarda polipropen ve sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG) üretiminde büyük artışlar kaydedilecektir. 2006 yılının ilk yarısında Türkmenbaşı ve Seydi rafinerilerinde 3.297 milyon ton ham petrol, 968.000 ton dizel yakıt, 196.000 ton LNG, 41.700 ton polipropen ve 31.100 ton yağ üretilmiştir (DEİK, 2007, s.10).

Bağımsızlıktan hemen sonraki yıllarında Türkmenistan ekonomik kalkınmanın sağlanmasına yönelik IMF programlarını uygulamayı reddederek ithal ikameci bir ekonomik model izleme politikası gütmüştür. Geniş çaplı sübvansiyonlar, kur ve fiyat kontrolleri ve yabancı yatırıma uygun olmayan bir ekonomik ortam, dönemin karakteristik özellikleri olarak kayda geçmiştir. Kısacası, Türkmenbaşı döneminde Türkmenistan büyük ölçüde dış piyasalardan borçlanarak, enerji sektörünün geliştirilmesi ve yenileştirilmesi için yatırım yapılması, yine borçlanarak elde edilen kaynakların tarım sanayi sektörünün geliştirilmesinde kullanılması stratejisini izlemiştir. İzlenen bu strateji ile petrol ve doğal gaz arzının yanında pamuk ve tahıl üretimi arttırılmıştır. Ancak, tarım ve bankacılık sektörlerinde beklenen reformlar gerçekleştirilememiştir. Bağımsızlığın kazanılması

sonrasında Türkmenistan'ın dış politikası doğal gaz ve petrol ihracatı için pazar ve transfer yollarının sağlama alınması ile doğal gaz ve petrol çıkarımı ve rafine edilmesi endüstrilerinin geliştirilmesi üzerine kurulmuştur. Türkmenistan'ın eski devlet başkanı olan Türkmenbaşı döneminde, daha çok içe dönük bir politika izlenmiş ve Sovyet dönemi yapıları bozulmadan korunmuştur. Türkmenbaşı, daha kompleks bir dış politikanın gerektireceği ekonomik ve siyasî reformları gerçekleştirmekten kaçınmıştır. Bunun sonucunda, Batılı devletler de Türkmenistan ile ilişkilerini geliştirme konusunda çekimser davranmışlardır.

23. Türkmenistan'ın Doğal Gaz Sahalarında Faaliyet Gösteren Şirketler

230. Ulusal Şirketler

Türkmenistan'da doğal gaz sektörü tamamen devletin kontrolündedir. 1993 yılında Türkmenistan'ın Dışişleri Bakanlığı'ndan yapılan açıklamada, Türkmenistan'da doğal gaz ve petrol sektöründe özelleştirilmeye gidilmeyecektir. Türkmenistan'da milli doğal gaz şirketleri şunlardır:

Türkmengelogia, arama, üretim, taşıma faaliyetlerini yapmakta, özellikle Türkmenistan'ın batısında faaliyet göstermektedir.

Türkmengaz, arama, üretim, işleme, taşıma faaliyetlerini yapmakta, özellikle Türkmenistan'ın doğu kısımlarında faaliyet göstermektedir.

Türkmenrosgaz, 1995'te Türkmen doğal gazının BDT'deki mevcut hatlar üzerinden Rusya ve Avrupa'ya taşınmasını sağlamak amacıyla oluşturulan uluslararası konsorsiyum: %51 Türkmenebitgaz, %45 Gazprom ve %4 Amerikan Itera. Türkmen doğal gazını Ukrayna'ya pazarlayan Itera'nın, Türkmenistan'a olan borcu nedeniyle 1997 yılında faaliyeti durdurulmuştur.

Türkmenebitgaz, doğal gaz ve petrol ürünlerini pazarlama, yurtiçi doğal gaz dağıtım şebekesinin yönetimini yapmakla görevlidir.

Türkmenebitgazstroy, doğal gaz ve petrol boru hatları ve sistemlerinin inşaat rehabilitasyonu işlerini üstlenmiştir.

The State Investment Agency, yabancı yatırımcıların koordinasyonu ve yabancı kaynaklı projelerin gerçekleştirilmesi ile ilgili ön hazırlık çalışmalarını yürütmek üzere kurulmuştur. Yabancı petrol ve gaz girişimcilerinin özel ihtiyaçlarını karşılamakta ve bu projelerin uygulanmasında karşılaşılan bürokrasiden kaynaklanan sorunları ortadan kaldırmaktadır (SAPAROV, 2003, s.63).

231. Uluslararası Şirketler

19 Mayıs 1992 tarihinde “Yabancı Yatırımcılar” hakkında kanun 8 Ekim 1993 tarihinde Meclis tarafından onaylandı. Bu kanunla, doğal kaynakların çıkarılması dahil olmak üzere, yabancı yatırımcılara açılacak faaliyet alanları, yabancı yatırım oranının %20’den fazla olduğu oluşumlara sağlanan kolaylıklar, Enerji Şart Anlaşması gibi uluslararası anlaşmalara verilen öncelikler, yabancı yatırımcıların korunması vb. konular tanımlanmıştır. Ayrıca, bu kanunla Türkmenistan, yabancı yatırımcılara iç ve dış transfer hakları sağlamış, ülkedeki ekonomik ve politik hususlar garanti edilmiştir (NİYAZOV, 1994, s.50)

Eylül 2007 tarihinde BM Genel Kurulu’nun 62. oturumuna katılmak üzere ABD’yi ziyaret eden Türkmenistan Cumhurbaşkanı Gurbangulı Berdimuhammedov’un programı oldukça yoğundu. Columbia Üniversitesi’nde konuşma yapan Berdimuhammedov, BM Genel Sekreteri Ban Ki Moon, ABD Dışişleri Bakanı Condolleezza Rice, ABD dış politika yüksek temsilcisi Javier Solana ile görüşmeler yapmıştır (www.tusam.net, 18.10.2007). Tüm bu görüşmelerin ana maddesi enerji konusu olmuştur.

Türkmenistan’da başta Gazprom olmak üzere, Unocal, Bechtel, GE Capital, Shell, Enron, Bidas, Larmag, Dragon, Mobil, Monument ve diğer uluslararası petrol ve doğal gaz şirketleri arama, üretim ve ihracat projelerinde yer almaktadır. Türkmenistan’da üretim paylaşımı çerçevesinde ortaklık kurmuş olan yabancı şirketler şunlardır:

Gazprom

Eski Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra Orta Asya’daki, özellikle Türkmenistan’daki doğal kaynakları uluslararası pazara çıkartılmasında etkili olan Rusya’nın bir şirkettir. Rusya’nın bu şirketi uluslararası arenada kendinden sıkça söz ettirmektedir.

Vladimir Putin, Rusya Devlet Başkanı olduktan sonra Rus sistemini kontrol etmenin temel şartlarından birisinin Gazprom'u kontrol etmekten geçtiğini gösterdi. Putin öncelikle Gazprom'un o sıradaki Başkanı Rem Vyakhirev'i Haziran 2001 tarihinde görevden aldı ve yerine yakından tanıdığı ve Başbakan olduğu dönemde birlikte çalıştığı Aleksey Miller'i getirdi. 150 bin km²'lik boru hattı, 300 binin üzerinde çalışanı, 20 çiftliği, 67 et kombinası, 21 mandırası, 1 denizcilik şirketi, 2 düzüne gazete ve 10'nun üzerinde televizyonu, Moskova'nın en işlek bölgesinde oteli, bankaları, sanatoryumu kısacası Gazprom'da yok yoktur (GAZEL, 2003, s.73).

Gazprom şirketi, bugün dünyanın en büyük doğal gaz şirketi sayılır. Jeolojik aramadan üretime, iletimden depolamaya, işlemeden pazarlamaya kadar doğal gaz ile ilgili bütün faaliyetleri yürütüyor. Gazprom şirketi doğal gaz üretimdeki payı global bazda %20, Rusya bazında ise %85 civarında seyrediyor. Şirket 2006 yılında 556 milyar m³ doğal gazı çıkarmış. 2007 yılında ise bu miktar 548,5 milyar m³ tür. Bu azalmanın nedeni şirkete göre, Avrupa'da yaşanan tüketim azalmasından dolayı meydana gelmiştir. Gazprom şirketi bu gün dünyanın en büyük doğal gaz iletim ve dağıtım hatlarına da sahip bulunuyor. Bu hatlar sayesinde 32 ülkeye doğal gaz iletiyor ve dağıtıyor.

Gazprom şirketinin piyasa değeri 2007 Aralık ayı itibarıyla 345 milyar dolardır. Bu da Gazprom'u dünyanın üçüncü büyük şirketi yapıyor. Birinci şirket 513 milyar dolarla Amerikan Exxon Mobil, ikinci ise 424 milyar dolarla yine Amerikan General Electric şirketleridir. On beş yılda bu değere ve bu büyüklüğe ulaşmayı başaran Gazprom, şüphesiz daha da büyüyecektir. Stratejiler, planlar böyle. Afrika'dan Asya'ya, Amerika'dan Avrupa'ya kadar geniş bir coğrafyada şirket bugünkünden daha aktif olmayı hedeflemektedir. On beşinci yılında Gazprom işte böylesine büyük bir dünya devi hâline gelmiş bulunuyor (ERTAN, 2008a, s.15).

CNPC

Çin Halk Petrol Şirketi, 1991'den beri Türkmenistan'da çalışmaktadır. Esas olarak üretim için gerekli olan petrol ve doğal gaz malzemelerini sağlayan şirket, Türkmenistan'dan Çin'e gidecek olan boru hattı için fizibilite çalışmalarını da yapmaktadır.

Lurgi Hemnist

Almanya'nın bu şirketi, Türkmengaz ile 1995 yılında anlaşma imzaladı. Amu Derya'nın sağ kenarında Samantepe'de doğal gaz fabrikası kurulacaktır. Bu proje iki aşamada gerçekleştirilecektir. Birinci aşamada Türkmenistan'ın projenin gerçekleştirilmesi için 142 milyon m³ doğal gaz satması gerekiyor. Bu doğal gazın pazarlamasını Debis International (Almanya) ve Cateco (İngiltere) şirketleri üstlendi. İkinci aşamada fabrika kurulacaktır ve kurulan fabrikanın kapasitesi 3 milyar m³ doğal gaz olacaktır.

Tecnofrigo

İtalya'nın bu şirketi ile Türkmen petrol ve gaz şirketi Naip'te sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG) için gerekli donanımı yapacaklardır ve yılda 20 bin ton sıvılaştırılmış doğal gazı üretilmektedir. Kapasitesi günlük 3 milyon m³ doğal gaz işleyebilecek düzeyde olacaktır. Üretilen sıvılaştırılmış doğal gazı Özbekistan'a ve Afganistan'a satılacaktır.

Bridas ve Unocol

Arjantin ve ABD şirketleri olup, Türkmenistan'da doğal gazın araştırılması ve geliştirilmesi konusunda çalışmaktadırlar. Bridas 1991'den beri faaliyette olup, 400 milyon dolarlık yatırımı mevcuttur. Bridas, Yaşlar gaz sahasında yatırım yapmakta, Amu Derya'nın Keymir petrol ve gaz yatakları ile ülkenin güneybatısında faaliyet göstermektedir. Ayrıca, Bridas, Türkmenistan-Afganistan-Pakistan boru hattı projesinde de yer almaktadır.

Bateman ve Adutch-South Africanalliance

İsrail ve Afrika menşeli şirketlerdir. Türkmenistan'ın doğusundan Türkmenbaşı şehrine doğal gaz boru hattının çekilmesi yönünde çalışmaktadırlar. Projenin toplam maliyeti 424 milyon dolar olup, gerekli olan 424 milyon dolar kredilerle sağlanmıştır.

Exxon ve Mitsubishi

Çin Petrol şirketi ve Japonya'nın bu şirketi 1995 yılında Türkmenistan'da jeolojik çalışmalar, hidrokarbon rezervlerinin değerlendirilmesi ve Amu Derya rezervlerinin

araştırılmasını yaptılar. Yapılan çalışmalar sonucunda Amu Derya doğal gaz bölgesinde tahminen 2 trilyon m³'ten fazla doğal gaz rezervinin olduğu açıklandı. Türkmenistan ile bu şirketler arasındaki anlaşma 1999 yılında yenilenmiş olup teknik-jeolojik araştırmalar devam etmektedir.

Shell

Bu şirket ile Türkmenistan Hükümeti arasında imzalanan “Stratejik İşbirliği Anlaşması” ile jeolojik arama ve Türkmenistan hidrokarbon kaynaklarının işletilmesi konusundaki esas prensipler 1999 yılında belirlenmiştir. Muhtemel sahalar ise Ekerem, Malay, Şatlık ve Naip'tir (OLCOTT, 2004, s.33). Bağımsızlıktan sonra ülkeye sekiz milyar dolar yabancı yatırım girmiştir (USİAD, 2007, s.48).

Dünya doğal gaz arz zincirinde, 2001-2030 döneminde kümülatif yatırım miktarının 3.1 trilyon dolara veya yıllık bazda ortalama 105 milyar dolara ulaşması beklenmektedir. Bu yatırımın büyük bir kısmının artan doğal gaz talebini karşılamak üzere kapasite artırımı için gerçekleştirileceği tahmin edilmektedir. Yıllık harcamaların, 1990'lardaki ortalama 80 milyar dolardan, içinde bulunduğumuz 10 yıllık dönemde 95 milyar dolara ve üçüncü 10 yıllık dönemde ise 116 milyar dolara yükseleceği tahmin edilmektedir (PAMİR ve diğerleri, 2004, s.33).

Yirminci yüzyılda petrolün, doğal gaz ile birlikte sanayi dünyasının güç kaynağı olan kömürü tahtından indirdiği görülmüştür. Daha da ötesi petrol, 2. Dünya savaşı sonrası oluşan büyük kentleşme hareketinin temeli sayılır. Petrole ve doğal gaza duyulan güven ve bağımlılık hissi giderek artmıştır. Petrol ve doğal gaz artık tüm dünyada, insanlığın vazgeçilmez ihtiyacı olarak algılanmakta ve itibar görmektedir (PAMİR ve diğerleri, 2004, s.36).

Doğal gaz talebi ise özellikle elektrik üretimi nedeniyle daha hızlı artacaktır. Doğal gaz 2015 yılında kömürü geride bırakarak dünyanın en büyük ikinci enerji kaynağı haline gelmiş olacaktır (BİROL, 2007, s.26).

Türkmenistan devleti de gerek siyasetiyle gerekse yönetimiyle, yukarıda söylediğimiz gibi, önümüzdeki yıllarda doğal gaza yapılacak olan yatırım pastasından kendine bir veya birkaç dilim pay alabilmelidir. Ancak Türkmenistan doğal gazının

önünde yatırım sorunu, Türkmenistan tarafından Rusya'ya taahhüt edilmiş yirmi yılı aşkın süreli ve yüksek miktarlı doğal gaz alım-satım anlaşması, Hazar'ın hukukî statüsü, güzergâh üzerindeki Azerbaycan'la Türkmenistan arasındaki sorunlar gibi daha birçok engel vardır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRKMENİSTAN'IN DOĞAL GAZ BORU HATLARI

30. Genel Olarak

Gelişmenin vazgeçilmez unsurlarından biri olduğunu her geçen gün daha güçlü delillerle kanıtlayan enerji ve enerjinin verimli kullanımı hızlı bir küreselleşme sürecinde bulunan dünyamızda arz kaynağı ülkelerle talep merkezlerinin çeşitli taşıma yolları ve en önemlisi boru hatlarıyla birbirine bağlanmasını zorunlu kılmıştır. Çünkü, gerek kara, gerekse deniz taşımacılığına göre yatırım maliyeti daha yüksek olan boru hattı taşımacılığı, diğer taşıma şekillerinden daha süratli, daha ekonomik ve daha emniyetli olup, yapılan yatırımı da kısa sürede itfa etmektedir. 19. yüzyıl sonlarında küçük çaplı ve kısa mesafeli hatlar ile başlayan petrol ve doğal gaz taşımacılığı, artan tüketime, talebe ve teknolojik gelişmelere paralel olarak, günümüzde daha büyük çaplı borularla, daha uzun mesafelerde ve yüksek basınçlarda yapılmaktadır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla yeni bir şekillenme sürecine giren Türkmenistan devleti, petrol ve gaz piyasasındaki şiddetli rekabetin merkezi haline gelmiştir. Bu nedenle bölge enerji kaynaklarının ve yollarının güvenliği ABD ve diğer gelişmiş ülkelerin öncelikli gündemini oluşturmuştur. Türkmenistan doğal gaz zenginliğini ekonomilerinde değişimi gerçekleştirmek için gerekli kaynakları sağlamak ve geçiş döneminin sıkıntılarını hafifletmek amacıyla bir an önce kullanmak istemektedir. Fakat mevcut boru hatları Sovyetler Birliği'nin planlı ekonomisi çerçevesinde devletler arası iş bölümü ve bağımlılık ilkesine göre düzenlenmiş olduğundan, bunların çoğunluğu en az 30 yıl önce inşa edildiğinden ihracat amaçlı kullanım imkanları sınırlıdır.

Türkmenistan devlet Başkanı Saparmurat Türkmenbaşı'nın ölümünden sonra uluslararası kamuoyu dikkatini Türkmenistan'ın geleceğine çevirmiştir. Ancak bu ilgi daha çok Türkmenistan'ın doğal gazının geleceği üzerine yoğunlaşmış durumundaydı. Türkmenbaşı zamanında Türkmenistan en fazla doğal gaz ihraç eden ülkelerden biri haline gelmiştir. Son yıllarda Rusya ile Çin Türkmenistan'daki bu kaynaklardan kendilerine pay

çıkartmak için yarış içine girmiş olup, bununla beraber ABD ile AB'nin de Türkmen doğal gazına olan ilgisi artmıştır. Rusya, Çin, ABD ve AB'nin Türkmenistan'daki enerji kaynakları ile yakından ilgilendiği bir dönemde Türkmenbaşı'nın hayata veda etmesi söz konusu bölgesel ve küresel güçlerin oyunlarını kısmen de olsa bozmuştur. Türkmenistan'ın ve genel olarak bölgenin istikrarsızlaşmasından ve enerji alanındaki anlaşmaların bozulacağından korkan bu ülkeler Türkmenistan'da istikrarın korunması ve yeni hükümetin bir an önce kurulmasını istiyorlardı. Bu devletlerin istediği olmuş ve Türkmenistan'da yeni Cumhurbaşkanı seçilmiş ve yeni hükümet kurulmuştur.

Eylül 2007 tarihinde BM Genel Kurulu'nun kürsüsünden muhataplarına seslenen Türkmenistan devlet Başkanı Gurbangulı Berdimuhammedov bugün ülkesinin dünyaya açık olduğunu ilân etmiştir.

Orta Asya bölgesindeki zengin hidrokarbon ve doğal gaz kaynakları dünya enerji tüketiminde dikkate değer bir arz unsurudur. Türkmenistan doğal gaz kaynakları ve rezervleri açısından enerji sektörünün ilgi odağı olmaktadır. Bu çerçevede enerji devi üreticilerin yatırım odağı haline geleceği açıktır.

Türkmenistan'daki doğal gaz rezervlerinin diğer ülke rezervlerinden en önemli farkı, büyük ölçüde yüzeye yakın ve kolay üretilebilir olmasıdır. Maliyetleri düşürücü bu etken doğal gaz üreticisi şirketlerin ilgisini de arttırmaktadır (DİKBAŞ, 2001, s.76).

Enerjide büyük oyunun ilk perdesinde Rothschild ve Nobel aileleri 19. yüzyılda Bakü de tüm kontrolü ellerinde tutmuşlardır. Bugün ise yeni ve daha güçlü bir oyuncu kadrosu sahnede yerini almıştır. Chevron, Exxon Mobile, Eni, Shell, Lukoil, CNPC(Çin), Oryx Energy, JITOil(Japonya), Central Asia Petroleum(Endonezya, Kazakistan), BP Amaco, Halliburton, Gazprom, Yukos, Itochu, Itera, Total, Unacol, Pennzoil, Statoil, TPAO ve diğerleri. Tabi bu şirketlere sahip ülkeler ile bunların finans kurumları, siyasi ve ekonomik düşünce kuruluşları ve onların etki alanlarındaki uluslararası kurumlarda da bu mücadelede yer almaktadırlar.

Türkmenistan doğal gazın boru hatları ile dünya pazarlarına çıkışını sağlamaya çalışırken, onun elektrik enerjisine ve likit gaza dönüştürülmesinin çalışmalarına da başlamış bulunuyor. Ülkenin batısında bulunan doğal gaz yataklarında likit gaz üretecek bir tesis yapımı içinde çalışmalara başlanmıştır. Yılda 2 milyar m³ doğal gazı likit gaza

dönüştürmesi hedeflenen bu tesis, Balkan vilayetine bağlı Goturdepe ilçesinde kurulacaktır (DİKBAŞ, 2001, s.78).

Türkmenistan, SSCB'nin yıkılmasından sonra Rusya'ya olan bağımlılığını ortadan kaldırmak için yeni yollar aramaya başlamıştır. Önünde, eski sistem zamanında inşa edilen doğal gaz boru hatlarını kullanma -ki bu hatları kullanmak Türkmenistan'ı Rusya'ya bağımlı kılmaktadır- ya da yeni hatlar inşa etme alternatifleri arama seçeneği bulunan genç devlet, hali hazırda eski hatları kullanmaya devam etmektedir.

Eski Sovyetler Birliği ülkeleri arasında Rusya'dan sonra ikinci büyük doğal gaz ihracatçısı konumunda olan Türkmenistan'ın en önemli müşterisi Rusya Federasyonu'dur. Rusya, Türkmenistan doğal gaz ihracatının neredeyse tamamını devlet şirketi olan Gazprom üzerinden yapmaktadır. Bu sevkiyatı da Orta Asya Merkez Boru Hattı'nın üzerinden yapmakta ve dolayısıyla Gazprom Türkmenistan'dan piyasa fiyatının altında satın aldığı doğal gazı Avrupa pazarlarına daha yüksek fiyatla satarak önemli bir kar elde etmektedir.

1991 yılından sonra Türkmenistan devlet Başkanı Saparmurat Türkmenbaşı birçok ülkeyi ziyaret etmiş, onlarla karşılıklı ilişkiler kurmuş ve Türkmen doğal gazını değerlendirmek için yeni yollar, çareler aramıştır. Bu doğrultuda Türkmenistan, 1993 yılında 28 milyar m³ doğal gazı ihraç etmeye hazır olduğunu ve eski Sovyet gaz şebekesine alternatif rotalar aradığını duyurmuştur (ÖĞÜTÇÜ, 1994, s. 62).

Türkmenistan, doğal gaz açısından zengin olması bu sefer de uluslararası petrol şirketlerinin iştahını kabartan bir ülke haline gelmiştir. 1997 yılına kadar uluslararası petrol şirketlerinin satranç tahtasında yer alan Türkmenistan, Amerika Birleşik Devletleri, Rusya Federasyonu, Çin, Avrupa Birliği ve diğer bölgesel devletlerin dış politika gündemine girince, zengin yataklara sahip Orta Asya Cumhuriyet'lerinden biri olmaktan öte, ister istemez yada bilerek veya bilmeyerek bölge sistemini ve dolayısıyla dünya sistemini değiştirebilecek oyunun parçası olmuştur.

Rusya Federasyonu 1993 yılının Kasım ayında aldığı tek taraflı bir kararla, Kuzey hattından Avrupa'ya satılan Türkmen doğal gazının sevkiyatını durdurmuştur. Rusya Federasyonu'nun aldığı öldürücü karar neticesinde, Türkmenistan'ın doğal gaz sevkiyatı

konusunda bir çıkmazın içine gireceğini anlayan ve bu çıkmazdan kurtulmak için acilen boru hatlarının çeşitlendirilmesi gerektiğini düşünen Türkmen yetkililer, “2020 yılına kadar Petrol ve Gaz Sektörlerinin Kalkınmasına İlişkin Plan”ı hazırladılar. Daha öteye giderek, taze para ve teknoloji eksikliği nedeniyle uluslararası dev petrol şirketlerinin, Türkmen petrol ve doğal gaz sahalarına yatırım yapmalarına teşvik etmek ve bu şirketlere gerekli siyasi garantiyi verebilmek amacıyla, Türkmenistan “Açık Kapılar”, “10 Yıl İstikrar”, “Ağızbirlik” ve “Daima Tarafsızlık” kavramlarını dış politikasının temel taşları olarak ilan etti. 1996 yılında da, petrol ve doğal gaz sektörlerine yapılacak yatırımları düzenlemek ve gerekli yasal güvenceyi sağlamak amacıyla da, Türkmenistan Parlamentosu “Petrol Kanunu”nu kabul etti (EFEGİL, 2000, s.318).

Hazırlanan planın temel öncelikleri arasında, mevcut doğal gaz taşıma sistemini yenilemek, Türkmenistan’ın iç doğal gaz ihtiyacını karşılamak için, yurtiçi gaz hatlarını genişletmek ve Türkmen doğal gazını dünya piyasalarına ihraç etmek amacıyla, yeni doğal gaz boru hatları inşa etmek yer almaktadır (IŞIK, 2001, s.50).

Plana göre, bu önceliklerin gerçekleştirilmesi için, gerek Türkmen ve gerekse uluslararası finans ve petrol şirketlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Çünkü iç doğal gaz ağının genişletilmesi ve lineer kompresör istasyonlarının iyileştirilmesine ilişkin işlemlerin Türkmen petrol şirketi Türkmenrosgas tarafından gerçekleştirilmesi öngörülmektedir. Bu işlemlerin finansmanının da uluslararası finans şirketleri tarafından karşılanması istenmektedir (EFEGİL, 2000, s.318).

Ancak yüksek modern teknoloji ile büyük finansman gerektiren, ihraç amaçlı boru hatlarının operasyonel hale getirilmesi için uluslararası finans ve petrol şirketlerinin devreye girmesi öngörülmektedir. Ayrıca gerek iç ihtiyacı karşılamak ve gerekse ihraç amaçlı doğal gaz boru hatlarını beslemek için, Doğu – Batı doğal gaz hattının tamamlanması da planın bir parçasını oluşturuyordu (EFEGİL, 2000, s.319).

Plan, önemli derecede doğal gaz rezervine sahip beş bölgenin işletilmesini öngörmektedir. Kıyı ve Deniz Sahası olmak üzere Güney Hazar, Merkezi Amu-derya, Karakum, Amu-derya’nın Kireç Tortulları ve Güney Hazar Deniz Havzaları (IŞIK, 2001,

s.51). Bu havzalardan çıkarılacak olan doğal gaz da ihraç amaçlı doğal gaz hatları sayesinde dünya piyasalarına aktarılacaktır.

Sovyetler Birliği döneminde bu zenginliği Orta Asya – Merkez Boru Hattı aracılığıyla Moskova'ya ve oradan da Avrupa'ya sevk eden Türkmenistan, 1993 yılına kadar bu avantajından yararlandı. Ancak 1993 yılı kararı ile ağır darbe yiyen Türkmen yetkililer, Türkmenistan'ın siyasi bağımsızlığına ilave olarak, ihraç amaçlı boru hatlarının çeşitlendirilmesiyle birlikte, ekonomik bağımsızlığın da kazanmasının gerekli olduğunu anladılar. Çünkü bağımsızlığı kazandığı gün, Türkmenistan'ın elinde işler halde sadece Kuzey Hattı bulunmaktaydı.

Ayrıca doğal gaz sevkiyatının gerçekleştiği eski Sovyet Cumhuriyet'lerinde belli bir siyasi ve ekonomik istikrarda bulunmuyordu. Bu ülkeler de doğal gaz borçlarını zamanında ödeyemez duruma düştüler. Netice de, Türkmenistan, bu hattan gelir elde etse de, gelir istenen zamanda ve istenen şekilde nakte dönüşmüyordu. Bu nedenle, Türkmenistan, kendi ekonomik durumunu düzeltmek için yapacağı yatırımlarda bu hatta fazlasıyla güven duyamıyordu.

31. Faaliyette Olan Doğal Gaz Boru Hatları

Türkmenistan'ın doğal gaz üretimindeki ana sorunu ürettiği bu ürünleri dış pazarlara nasıl ihraç edeceğidir. Çünkü denize çıkışı olmayan bir ülke olmasından dolayı doğalgazı deniz yolu ile dış pazarlara satamamaktadır. Nüfusun az ve endüstrileşmenin daha gerekli seviyede olmamasından dolayı ülkenin enerji tüketimi düşük seviyelerdedir. Bu yüzden büyük bir ihracat potansiyeline sahiptir ve ihracatın artırılması amacıyla pazar arayışına yönelmiştir.

310. Türkmenistan – Özbekistan – Rusya Doğal Gaz Boru Hattı

Bağımsızlık öncesi yıllık 85 milyar m³ varan sevkiyatın gerçekleştiği Kuzey Hattı olarak da bilinen Türkmenistan-Özbekistan-Rusya doğal gaz boru hattı, bağımsızlığını kazandığı ilk günlerde, Türkmenistan'ın elinde işler halde bulunan tek hattır. Ancak Avrupa'ya sevkiyatın durdurulması ve sadece eski Sovyet Cumhuriyetleri'ne sevkiyatın

yapılması nedeniyle, sıkıntıların çokça yaşandığı bir hat haline geldi. Doğu Avrupa ülkeleri ile diğer eski Sovyet Cumhuriyet'lerinde de yaşanan ekonomik ve siyasi krizler, sevkiyatın gerçekleştirildiği Ukrayna ve Kafkas Cumhuriyet'lerinde de yaşandı. Kısa sürede bu Cumhuriyet'ler, doğal gaz borçlarını Türkmenistan'a ödeyemez hale geldiler. Örneğin, 1993 – 1995 dönemini kapsayan borçların toplam tutarı, yaklaşık 478,6 milyon dolardı (EFEGİL-OLCAY, 1999, s.123). 1995 ve 1996 yıllarında, gerek sevkiyatın daha düzenli olması, gerek borçların zamanında ödenebilmesi ve gerekse Türkmen petrol kanunundaki yasal gereklilik nedeniyle, Türkmenistan, Ukrayna ve Rusya Federasyonu arasında gerçekleştirilen bir dizi temaslar neticesinde sorun aşılmaya çalışıldı. Varılan anlaşma sonucu, Türkmenistan, Kuzey Hattı'ndan 1996 yılı Ocak – Mart döneminde 7 milyar m³ doğal gazı Ukrayna, Ermenistan, Gürcistan ve Kazakistan'a sattı.

Ukrayna ve Türkmenistan, borçların daha sağlıklı ödenebilmesi için Eylül 1995 tarihinde “Ukrresursy” adıyla şirket kurdular. 15 Kasım 1995 tarihinde yapılan üçlü toplantı da, taraflar “Türkmenrosgas” adıyla yeni bir şirket kurdular. Şirket, Özbekistan sınırından alacağı doğal gazı, Ukrayna'ya ihraç etmek, taşımak ve satmakla yetkili kılındı. Ayrıca Şirket, Amu Derya'nın sağ kıyısındaki doğal gaz rezervlerini işleme hakkını elde etti. Yüzde 45 hisseyle Şirketin ikinci büyük ortağı olan Gazprom şirketi, Amu Derya'nın sağ kıyısında işletilmesinden ve araştırılmasından sorumlu oldu.

Rusya Federasyonu, her 100 km'de 1000 m³ doğal gazın nakli için, 1,76 dolar taşıma ücreti istiyordu. Ayrıca boru hatlarının da en uzun olanını tercih ediyordu. 1000 m³'ünü 32 dolardan satın almaya teklif eden Rusya Federasyonu, geri ödeme planı olarak, yüzde 30'u nakit, yüzde 70'i mal formülünü ortaya attı. Türkmenistan ise 1000 m³ doğal gazın Özbekistan sınırından 42 dolardan alınmasını istedi. Varılan anlaşmaya göre, taşıma ücretinin 1,63 dolar ve alış fiyatının da 36 dolar olması kabul edildi. Ancak doğal gazın 200 km daha uzun olan hattan sevk edilmesine karar verildi. Ukrayna ve Rusya'da borçlarını ödemeyi kabul ettiler (EFEGİL, 2000, s.323).

Bu anlaşmadan ve Rusya'nın tek taraflı kararından sonra, Türkmenistan, ihracat için tek bir doğal gaz boru hattına sahip olmak gibi bir problemle yüz yüze gelmiş ve yeni alternatif rotalar aramaya başlamıştır.

311. Türkmenistan – İran Doğal Gaz Boru Hattı

1997 yılının sonunda İran'a uzanan hat Türkmenistan'ın Rusya doğal gaz sistemi dışında ihraç imkanı bulduğu ilk ve tek hattır (DİKBAŞ, 2001, s.75-76).

Türkmenistan – İran doğal gaz boru hattı, bağımsızlık sonrası, Türkmenistan'ın ihraç amaçlı olan ve İran hükümetiyle gerçekleştirebildiği tek hattır. İlk girişimlerine 1995 yılında başladığı bu hat, İran Milli Petrol, Mühendislik ve İnşaat Şirketi tarafından inşa edilerek, 1998 yılının başında faaliyete geçti. Türkmenistan'ın Körpeje gaz sahasından başlayan ve İran'ın Kurtkuyi kentine uzanan doğal gaz boru hattı 180 milyon dolarlık maliyete sahip olup, hattın uzunluğu, 140 km'si Türkmenistan'da ve 60 km'si İran'da olmak üzere, toplam 200 km'dir. Başlangıçta, boru hattından yıllık 2 milyar m³ doğal gaz ihraç edilecek. Daha sonra hattın kapasitesi 8 ila 10 milyar m³'e çıkarılacak. Doğal gazın birim satış fiyatı da 1000 m³'ü 40 dolardır. Türkmenistan bu hattan İran'a 2000 yılında 3 milyar m³, 2001 yılında 4.4 milyar m³, 2003 yılında ise 6.5 milyar m³ doğal gaz ihracatı yaptı (OLCOTT, 2004, s.11-13). Daha sonra İran Türkmen doğal gazına 1000 m³'ne 75 dolar ödeyecektir (PANNIER, 2008, 1).

32. Yapılması Planlanan Doğal Gaz Boru Hatları

Doğal gaz boru hatları için Türkmenistan'daki en büyük doğal gaz üretim ve toplama merkezinin bulunduğu Sovyetabad başlangıç alınmış, 36 tane doğal gaz taşıma senaryosu değerlendirilmiş ve aşağıdaki güzergâhlar takip edilmiştir (TÜMAŞ, 1993, s.2).

1. Güzergâh: Sovyetabad – Hazar Denizi – Azerbaycan – Gürcistan – Türkiye – Bulgaristan sınırı.
2. Güzergâh: Sovyetabad – İran – Türkiye – Bulgaristan sınırı.
3. Güzergâh: Sovyetabad – Özbekistan – Kazakistan – Rusya – Gürcistan – Türkiye – Bulgaristan sınırı.
4. Güzergâh: Sovyetabad – Kazakistan – Hazar Denizi – Rusya – Gürcistan – Türkiye – Bulgaristan sınırı.
5. Güzergâh: Sovyetabad – Hazar Denizi – Azerbaycan – İran – Türkiye – Bulgaristan sınırı.
6. Güzergâh: Sovyetabad – Kazakistan – Rusya – Ukrayna – Macaristan sınırı.
7. Güzergâh: Sovyetabad – Kazakistan – Rusya – Beyaz Rusya – Polonya sınırı.

8. Güzergâh: Sovyetabad – Afganistan – Pakistan (Karaçi LNG İhraç Terminali).
9. Güzergâh: Sovyetabad – İran (Bander Abbas LNG İhraç Terminali).
10. Güzergâh: Sovyetabad – Özbekistan – Kazakistan – Çin (Sarı Deniz LNG İhraç Terminali).

Türkmenistan'ın doğal gaz boru hatları ile ilgili olarak daha önce ele alınıp değerlendirilen on ayrı farazî güzergâhtan farklı olarak bu projeler daha ciddi bir mahiyet arz etmektedir. Bu projeler şimdilik plan aşamasında olmakla birlikte Türkmenistan devletinin çabaları ile uluslararası şirketlerin menfaatleri doğrultusunda gerçekleştirilebilir bir görünüm arz etmektedirler. Hali hazırda Türkmenistan doğal gazı ile ilgili olarak plan aşamasında olan altı farklı ve önemli doğal gaz boru hattı projesi mevcuttur. Bu projelerin üç tanesi Türkiye üzerinden dünya pazarına doğal gaz sunulacak olması sebebiyle Türkiye'yi de doğrudan ilgilendirmektedir.

Batı'nın Türkmenistan'a olan ilgisinin gün geçtikçe artması ve buna karşılık Türkmenistan'ın ilişkilerde şeffaflık sağlamaya başlamasının belirtileri, 14 Kasım 2007 tarihinde Aşkabat'ta yapılan "Petrol ve Doğal Gaz Konferansı"nda açıkça ortaya çıkmıştır. Bu toplantıda Türkmenistan'ın Petrol ve Doğal Gaz Bakanı Baymurat Hocamuhammedov'un yabancı yatırımcılara hitaben, "Dünya pazarlarına girmedeki başarımız taşıma sistemlerimizin kapasitesine bağlıdır. Bu konulardaki sorunların aşılmasındaki stratejik müttefiklerimiz ise Rusya, Çin ve başka ülkelerdir" demesi, Türkmenistan'ın konuyu çok daha uluslararası düzeyde ele alma stratejisi izlemeye karar verdiğini göstermektedir (www.tusam.net, 10.12.2007).

Eğer bu projeler gerçekleşirse Türkmenistan'ın 2010 yılında yaklaşık 190 milyar m³ doğal gaz ihracat yapması gerekiyor. Çünkü Rusya'ya 50 milyar m³, Çin'e 30 milyar m³, İran'a 14 milyar m³, Ukrayna'ya 40 milyar m³, Afganistan üzerinden Pakistan ve Hindistan'a yıllık 30 milyar m³, Avrupa'ya da 30 milyar m³ doğal gaz satma arzusunu sürekli dile getirmektedir (HANCOCK, 2006, s.80). Aşağıdaki doğal gaz boru hattı projelerini elimizden geldiğince en önemlisinde başlayarak sıralanmaya çalışılmıştır. Eğer bu projelerden biri veya bir kaçını gerçekleştirirse Türkmenistan gerçekten zengin bir ülke olacaktır.

Uluslararası uygulamalarda, genel olarak doğal gaz fiyatları, alternatif bazı yakıtların (örneğin fuel oil, gaz yağı) fiyatlarına endekslenmiş bir formüle bağlı olarak alınır ve satılır, üç ya da altı ayda bir, söz konusu petrol ürünlerinin geçmiş dönemdeki ortalamasına göre yeniden hesaplanır. Genel olarak da petrol fiyatları arttıkça artar, azaldıkça azalır. Bu nedenle anlaşmaların imzalandığı tarihten bu yana, ortalıkta dolaşan farklı fiyatların bir açıklaması (kasıtlı yanıtların dışında) bu gerçeklikte aranabilir. Yaklaşık 45 trilyon m³'lük doğal gaz rezerviyle dünyanın en büyük doğal gaz üreticisi ve ihracatçısı olan Rusya, bu avantajını ekonomik olduğu kadar siyasi bir silah olarak da, kendisi açısından son derece başarılı olarak uygulamaktadır. Rusya'nın doğal gaz ihraç ettiği ülkelere uyguladığı farklı fiyatlara (PAMİR-KAMALOV, 2006, s.20) bakacak olursak Türkmenistan'ın doğal gaz konusunda uluslararası pazarlara açılma isteğinin ne kadar haklı olduğunun bir ispatıdır.

Tablo: 6

Rusya'nın Doğal Gaz İhraç Ettiği Ünelere Uyguladığı Farklı Fiyatlar (Dolar/Bin m³)

Üneler	Eski Fiyat	Yeni Fiyat
Almanya	200	255
Polanya	120	200
Ukrayna	50	217-230
Gürcüstan	63	110
Moldova	80	150-180
Baltık ülkeleri	85-95	120-180

Kaynak: PAMİR-KAMALOV, 2006, s.20

320. Türkmenistan–İran–Türkiye–Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı Projesi

Bu proje, 1991 yılındaki bağımsızlık sonrası yürüdüğü istikamet doğrultusunda Sovyet sistemi yerine Batı'ya daha yakın bir serbest ticaret modeli izlemeye çabalayan Türkmenistan için son derece önemlidir. Proje, Türkiye'yi de doğrudan ilgilendirmekte olup bu konuda Türkiye Cumhuriyeti devletinin de, projenin hayata geçirilmesi maksadı ile gerek siyasî gerek ekonomik anlamda büyük bir destek sunmakta olduğu görülmektedir.

Türkmenistan için bağımsızlık sonrası İran ve Türkiye gibi farklı modeller mevcut idi. Türkmenistan, daha 1991 yılında İran ile bir dizi anlaşmaya imza atarak bilhassa tarım sektöründe ortak bazı projelere başlandı. Türkmenistan ile İran arasında elektrik hattı, uçak seferleri başlatıldı ve demiryolu bağlantıları kuruldu. Günümüzde İran, Türkmenistan için en önemli ticarî ortak olarak değerlendirilmektedir (ARAS, 1996, s.175).

Bağımsızlık sonrası sürecin hemen başında Türkmenistan Petrol ve Gaz Bakanlığı yeni boru hattı yollarını tespit etmek ve Türkmenistan'ın doğal gazını Türkiye ve Avrupa'ya ihraç etmek için Rusya'nın Yakıt ve Enerji Bakanlığı'nın şirketi olan Zongaz ile İngiltere'nin Penspen şirketlerini birlikte görevlendirmiştir. Mezkur iki şirket, alternatif boru hatları üzerinde çalışmalar yapmışlar ve en az maliyetli ve güvenli yolun İran'dan Türkiye sınırına ve Türkiye'den de Bulgaristan sınırına geçiş olduğu sonucuna varmışlardır (CHABRELIE, 1995, s.80).

Bu projenin ilk gündeme gelme tarihi 1992 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin Başbakanı Süleyman Demirel ile Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin'in, Orta Asya gezilerinde "Orta Asya Doğal gazının Türkiye üzerinde Avrupa'ya taşınmasını" teklif etmeleriyle başlamıştır. Türkmenistan 1992 yılında Türkiye ile doğal gaz anlaşması imzalamıştır. Ama hattın geçeceği güzergah konusunda anlaşmaya varılamamasına rağmen, Türkiye "1. Türk Cumhuriyet'leri Ankara Zirvesi'nde" projeyi yeniden önerdi. İlk aşamada Türkiye, Türkmenistan'ın doğal gazının Hazar Denizi üzerinden Azerbaycan'a ve oradan da Trabzon'a getirilmesini istedi. Öte yandan Türkmenistan maliyetin yüksek olacağını düşünerek, İran üzerinden boru hattının geçirilmesi fikrini savunmuştur (GÜL-GÜL, 1995, s.30). Taraflar arasında varılan görüş birliği çerçevesinde Türkiye'de hattın İran üzerinden geçirilmesini kabul etti ve diğer Orta Asya cumhuriyetleri ile İran'ın doğal gazını Avrupa'ya ihraç edecekti.

Türkmenistan ve Türkiye arasında imzalanan alım anlaşmalarının ardından, 1998 yılında Royal Dutch ve Shell firmaları projenin fizibilite çalışmasını gerçekleştirmek için Türkmenistan ile karşılıklı anlaşma imzaladılar. İmzalanan anlaşmaya göre Shell firması Türk ve İran yönetimleriyle de Karşılıklı Anlaşım Memorandumları imzalayacaktı. Ayrıca taraflar "Türkmenistan Kıta Ötesi Gaz Boru Hattı" adıyla ortak bir firmanın kurulmasına karar verdiler.

Projenin toplam uzunluğu yaklaşık 3.800 km olup, bunun 140 km'si Türkmenistan, 1330 km'si İran ve 1330 km'si de Türkiye topraklarında yer alacaktır. İlk aşamada doğal gazın yıllık kapasitesi 15 milyar m³'tür. İkinci aşamada bu kapasite yıllık 28 milyar m³'e çıkarılacaktır. Projenin toplam maliyeti ise 4 milyar dolar civarındadır. Bu doğal gaz hattı batı Türkmenistan'da bulunan Körpece, Keiman, Akpatlauk, Çekiçler, Kızılkum sahaları ile Türkmenistan'ın Hazar Denizi kıta sahanlığı içinde kalan Çeleken ve Livanov bölgelerinden beslenecektir. Ancak herhangi bir sıkıntı olması halinde Amu Derya bölgesinden de takviye edilecektir (EFEGİL, 2000, s.324).

Türkmenistan – İran – Türkiye – Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı Projesi çerçevesinde inşa edilecek olan boru hattının, Türkmenistan'ın Körpece kentinden başlayıp İran'ın Hazar kıyısına paralel olarak ilerlemesi, Türkiye'ye Ağrı'nın Doğu Beyazıt ilçesinden girecek olan hattın Türkiye'yi kat ederek Bulgaristan sınırına ulaşması ve Bulgaristan üzerinden de Avrupa'ya geçmesi planlanmıştır. Ayrıca on adet kompresör olacağı ve bunların ikisinin Türkmenistan'da, diğer sekizinin de İran'da yer alacağı öngörülmüştür (EFEGİL-OLCAY, 1999, s.127).

Bu projenin gerçekleşmesi için ABD'nin tutumu göz ardı edilemez. Çünkü 1979 yılının Kasım ayında ABD'nin 52 vatandaşının Tahran'da rehin alınmasının üzerine İran'a karşı ekonomik önlemlerinin yanında genel nitelikli ambargo uygulamaya başlamasıdır. ABD'nin İran'a karşı uyguladığı yatırım politikası bu ülkeden çok çevresindekilere zarar vermektedir. Bu uygulama "İran-Libya Yaptırımlar Yasası" veya kısaca "D'Amato Yasası" olarak bilinen düzenleme, İran'da 20 milyon dolardan fazla yatırım yapan yabancı şirketlere karşı ABD ambargosu tehdidini içermektedir. Buda Türkmenistan-İran-Türkiye-Avrupa doğal gaz boru hattını da önemli ölçüde etkilemektedir (TAFLIOĞLU, 1999, s.50).

Türkmenistan, Rusya'dan geçmeyen boru hatları inşa etmeye çalışmaktadır. Olası güzergâhlar, İran veya Kafkasya cumhuriyetleri üzerinden Basra Körfezi'ne ya da Türkiye üzerinden Akdeniz'e kadar olanlardır. Özellikle birinci olasılık ABD'nin tepkisiyle karşılanmaktadır. Çünkü bu güzergâh, ABD'nin İran boykotunu etkisiz hâle getirebilir. Türkmenistan ise boru hattı'nı İran sermayesi yardımıyla (Türkmenistan'ın hissesinin yüzde 90'ını finanse ediyor) inşa etmeye kararlıdır. İran'ın yardımı olmasaydı, Türkmenistan petrol ve doğal gaz ihracatı için güvenli ve ekonomik bir yol bulamazdı (GUMPEL, 1998, s.25).

Tüm bu olumsuzlukları doğrular nitelikteki bir gelişmede 1998 yılının Ocak ayında Ankara'ya gelen ABD Enerji Bakanı Yardımcısı Robert Gee, Türkmenistan doğal gazının İran üzerinden değil de Trans-Hazar doğal gaz boru hattından yana olduklarını açıkça ifade etmiştir. Çünkü Türkmenistan'ın doğal gazının İran üzerinden geçecek bir boru hattı ile Türkiye'ye bağlanmasını D'Amato yasası çerçevesinde kesinlikle karşı olduklarını dile getirmiştir. Bu gelişmelerin olduğu dönemde Ankara'da bulunan ABD Ticaret Bakanı William Daly de Türkmenistan doğal gazının İran üzerinden geçirilmesine ilişkin soruya karşılık, "Biz Doğu-Batı enerji hattını düşünürken bölgenin istikrarına katkıda bulunan ülkeleri dikkate alıyor ve yararlanmalarını istiyoruz. Hattı İran'dan geçirerek İran'ın ödüllendirilmesini doğru bulmuyoruz" cevabını vererek bir kere daha ABD'nin bu doğal gaz hattını istemediğine açıklık getirmiştir (SİSAV, 1998, s.28). ABD'nin daha önce bahsedilen tüm engelleme çabalarına ve ambargosuna rağmen İran, Türkmen doğal gazını satın almaya başlamış vaziyettedir (ASLAN, 1997, s.162).

321. Trans-Hazar Doğal Gaz Boru Hattı Projesi

Bu doğal gaz boru hattı da planlama aşamasındadır. Türkmenistan-İran-Türkiye-Avrupa güzergâhının, ABD ile İran arasındaki pürüzler sebebiyle ve ABD'nin İran'a 1979'daki uygulamaya başlamış olduğu ambargolar sebebiyle önemi daha da artmaktadır. ABD'nin de destekleyebileceği veya karşı olmayacağı bir proje olması sebebiyle böyle bir yol düşünülmüştür. Bu proje, her durumda Türkiye'yi ilgilendirmekte ve Türkiye için çok büyük bir anlam ve değer taşımaktadır.

Mevcut siyasî durum Türkmenistan-İran-Türkiye-Avrupa doğal gaz boru hattı güzergâhının gerçekleştirilebilme ihtimalini zayıf kılmaktadır. ABD'nin İran'a uyguladığı ambargonun kalkmasını beklemek gibi bir durum da Rusya'ya ve Rus doğal gaz şirketi Gazprom'a karşı Türkmenistan'ı zayıf düşürmektedir. Halbuki doğal gaz Türkmenistan için hayati derecede mühimdir. Daha önce Türkmenistan'ın İran üzerinden yapacağı açılımlara karşı olan ABD, Rusya faktörünü de göz önünde bulundurmakta ve Türkmenistan gibi doğal gaz kaynakları bakımından önemli bir ülkeyi Rusya'nın arka bahçesi durumuna düşürmek de istememektedir. Çünkü bölgedeki enerji kaynaklarının Rusya'nın kontrolünde olması ABD için istenilen bir durum değildir. Bu durumda ABD farklı arayışlara girmekte ve doğrudan kendi çıkarları ile birlikte müttefiklerinin de çıkarlarını ve enerji ihtiyaçlarını güvence altına almaya çalışmaktadır. Olumsuz bir

görünüm arz eden tüm bu durumlar Trans-Hazar Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'ni gerçekleştirilebilir olma yönünden güçlü kılmaktadır.

Türkmenbaşı, 1993 yılının Mart ayında ABD'yi ziyaret etmiş ve bu ziyaret esnasında da Washington ile Aşkabat arasında ticarî nitelikte çeşitli anlaşmalar imzalanmıştır. Türkmenistan'ın enerji sektöründe ABD'nin petrol şirketleri için pek çok yatırım imkânı vardır ve bu konuda da Türkmenistan devleti ABD şirketlerine çeşitli imkânlar sunmaktadır (KELLY, 1993, s.6).

1998 yılında bir kez daha Türkmenistan Cumhurbaşkanı Saparmurat Türkmenbaşı, ABD'yi ziyaret etmiştir. Bu ziyaret çerçevesinde Türkmenistan-ABD ilişkilerinin artmasına yardımcı olmuştur. Türkmenbaşı'nın ABD ziyaretinin temel konusu Türkmen doğal gazı olmuştur. Türkmenbaşı tarafından 1998 yılında yapılan ABD ziyareti çerçevesinde iki ülke arasında enerji konularında diyalog ve işbirliğini öngören bir niyet beyanı imzalanmıştır. Mezkur beyan, Türkmenistan ile ABD arasında bilgi ve görüş alışverişi yapılmasını içermektedir (DPT, 2000, s.61). Bu ziyaretin ve görüşmelerin neticesi olarak Türkmenistan doğal gazının Hazar Denizi geçişi ile Azerbaycan ve Gürcistan üzerinden Avrupa'ya (Trans-Hazar Doğal Gaz Boru Hattı) taşınması görüşü ortaya çıkmıştır. Bu görüşün ortaya çıkmasında ABD'nin İran'ı devre dışı bırakma niyetinin olduğu somut bir biçimde görülmektedir.

26 Nisan 1998 tarihli ziyareti esnasında Türkmenbaşı ile ABD Başkan Yardımcısı Al Gore, doğal gaz boru hattı projesine ilişkin "Hükümetler Arası Anlaşma"yı imzalamışlardır. Ayrıca, Trans-Hazar Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'nin fizibilite çalışmaları için Trade and Development Agency tarafından Türkmenistan'a 750 bin Amerikan doları yardım yapılması kararlaştırılmıştır. Aynı yılın Mayıs ayında ise ABD Dışişleri Bakanlığı BDT Danışmanı Steven Sestanovich Türkmenistan, Azerbaycan ve Gürcistan'ı ziyaret ederek bu üç ülkenin devlet başkanlarına Trans-Hazar Boru Hattı'nın hayata geçirilmesi istikametinde ABD'nin fikir ve desteğini iletmiştir (EFEGİL-OLCAY, 1999, s.131).

Ekonomik yönü yanında siyasî içeriği de bulunan bu proje, gerçekleşmesi durumunda hem İran'ı ve Rusya'yı doğal gaz konusunda devre dışı bırakmış olacak, hem de Türkmenistan, Azerbaycan, Gürcistan gibi yeni bağımsız olan bölge devletleri arasındaki

işbirliğini arttıracak ve ayrıca bölgenin güvenliğine de katkıda bulunacak şekilde hazırlanmıştır (PAMİR, 2000, s.53).

Trans-Hazar Doğal Gaz Boru Hattı projesinin gerçekleşmesi için uluslararası bir konsorsiyum da kurulmuştur. Projenin yapımını üstlenen ABD sermayeli General Electric Capital ile Bechtel şirketleri tarafından oluşturulan PSG (Power Service Groupe) konsorsiyuma Türkmenistan yetkilileri tarafından projenin işletme ve yapımcısı olarak konsorsiyumun lideri seçilmiştir. 19 Şubat 1999 tarihinde Türkmenistan Hükümeti ile PSG arasında anlaşma imzalandı ve bu projenin ticari ve hukuki esasları, ön finansmanı, doğal gaz sahaları ve boru hattının güzergahı belirlenmiştir. 6 Ağustos 1999 tarihinde PSG ile Shell şirketleri arasında “Niyet Mektubu” imzalandı ve Shell şirketi de konsorsiyuma dahil edildi. Ayrıca Shell şirketi projenin toplam maliyetinin %50’sini finanse etme garantisini de üzerine almıştır. Yaklaşık 3 milyar dolar maliyeti olan bu projenin % 50’si konsorsiyumdaki payı oranında PSG tarafından sağlanacaktır. Projeye finans desteğe bulunacak diğer kuruluşlar ise Amerikan Eximbank yaklaşık 1 milyar dolar, Amerikan OPIC 200 milyon dolar, Japon finans kuruluşları da yaklaşık 800 bin ile 1 milyon dolardır. Finansman temininin sağlanmasının ardından projenin inşaatının 2001 yılında başlaması hedeflenmiştir (EFEGİL-OLCAY, 1999, s.132).

17-19 Kasım 1999 tarihinde, İstanbul’da düzenlenen AGİT Zirvesinde, 18 Kasım 1999 tarihinde ABD şahitliğinde Türkiye, Türkmenistan, Azerbaycan ve Gürcistan arasında TCP (Trans Caspian Pipeline) Projesine ilişkin Hükümetlerarası Deklarasyon imzalanmıştır. Hazar geçişli Türkmenistan-Türkiye-Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı Projesi ile ilgili olarak Türkmenistan, Azerbaycan, Türkiye ve Gürcistan arasında imzalanması planlanan “Trans Caspian Pipeline Interstate Framework Agreement “ (Hükümetlerarası Anlaşma) üzerinde çalışmalar devam etmektedir.

Türkmen doğal gazı Türkmenistan’ın Hazar kıyısındaki Türkmenbaşı kentinden başlayarak Hazar Denizi’nin altından geçerek Azerbaycan’ın Bakü kentine, oradan da Gürcistan’ın Tiflis kentine oradan da Türkiye’nin Erzurum kentine ulaşacaktır. Trans-Hazar doğal gaz boru hattının toplam uzunluğu yaklaşık 2 bin km olup, bunun 300 km uzunluğundaki boru hattı Hazar Denizi’nin tabanından döşenecektir ve yıllık kapasitesi 30 milyar m³ olarak planlanmıştır. Bu miktarın 16 milyar m³’ü Türkiye’ye, kalan 14 milyar m³’ü de Trakya’dan geçip Bulgaristan veya Yunanistan üzerinden Orta ve Güney

Avrupa'ya ulaştırılması öngörülmektedir. Projenin tahmini maliyeti yaklaşık 3 milyar Amerikan doları olup her şeyin programlandığı gibi gitmesi halinde 2002 yılının başında veya ortasında bitmesi gerekiyordu (HANCOCK, 2006, s.76). Ancak hala bu proje gerçekleşmemiştir. Çünkü bunun nedeni Hazar'ın statüsüdür.

Ancak bu proje 2008 yılının ilk çeyreği itibari ile gerçekleşmemiştir. Bunun en önemli nedenlerinden birisi Hazar Denizi'nin hukuki statüsü konusudur. Sovyetler Birliği'nin yıkılıp dağılmasından bu yana bir türlü anlaşmaya varılamıyor. Tabii bu genel anlaşmanın Hazar Denizi'ne kıyıdaş 5 ülke arasında yapılması gerekiyor. Türkmenistan'ın 1991-1992 yıllarından başlayarak Azerbaycan'a verdiği doğal gaz ile ilgili bu borç Azeri tarafına göre 18 milyon dolar, Türkmen tarafına göre ise 56 milyon dolardır. İşte bu Hazar Denizi'nin paylaşılamayan hukuki statüsünden dolayı bu proje gerçekleşemiyordu. Azerbaycan'ın Kepez, Türkmenistan'ın ise Serdar dediği bu saha konusunda geçmiş yıllarda Azerbaycan Birleşmiş Milletler'e, Türkmenistan ise milletlerarası mahkemelere başvurmayı düşünmüşlerdir. İlişkiler işte bu saha yüzünden geçen yıla kadar çok soğuktu.

Hazar Denizi Doğu-Batı enerji koridoru çerçevesinde şekillenen Batı politikası ile petrol ve doğal gaz rezervleri üzerindeki 70 yıllık hakimiyeti kaybetmek tehlikesiyle karşılaşan Rusya'nın, bölgedeki etkinlik mücadelesinin en önemli merkezi konumuna gelmiştir. Bu yeni jeostratejik mekandaki sorun, nitelik itibariyle bir statü ve zengin kaynakların paylaşımı tartışmaları şeklinde yansısı da, aslında sadece bunlardan ibaret değildir. Sorunun temelinde yatan ana sebep bölgede "jeopolitik üstünlük" uğrunda yapılan mücadeledir. Hazar Denizi'nin statüsü ise bu mücadelede sonuca ulaşmak için kullanılan önemli araçlardan birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira Hazar Denizi'ndeki birçok yatağın geleceği statü sorununun nasıl çözüleceğine bağlıdır.

Gerçekten Hazar Denizi'nin statüsü ile ilgili sorun denizin kaynaklarının hemen her açıdan kullanımını zora sokmuştur. Örneğin pek çok petrol kuyusunun geleceği doğrudan Hazar Denizi'nin kazanacağı statüye bağlıdır. Azerbaycan'ın kıyılarından 120 mil açıktaki petrolün çıkartılmasıyla ilgili batılı şirketlerle Azerbaycan'ın imzaladığı sözleşmeler için Statü sorunu geçerlidir. Sözleşmeler Hazar Denizi'nin bir olarak tek taraflı kullanımını ortaya koyuyor. Aynı zamanda Türkmenistan kendisine ait olarak gördüğü Hazar Denizi'nin orta kısmındaki petrol sahalarında Azeri- İngiliz şirketlerinin petrol işletme taleplerini yasa dışı ilan etmiştir (NUGMAN, 1998, s.81).

Ocak 1997 tarihinde Türkmenbaşı Azeri ve Çıracak petrol sahalarının Azerice olan isimlerini değiştirmiş ve kendi ismini vermiştir. “Bu bölgeleri kendi ismim ile atlandırımdım çünkü kime ait olduğu yönünde bir yanlış anlaşılma olmasın” demiştir (NUGMAN, 1998, s.88).

Hazar Denizi’ne kıyıdaş olan ve yeni bağımsızlığını kazanan Cumhuriyet’ler, hem kazandıkları bu bağımsızlıklarını korumak, hem de gerekli reformları yapabilmek için ellerindeki önemli araçlardan birisi olan petrol ve doğal gaz yataklarını Batı sermayesine açabilmek için ciddi çabalara giriştiler.

Bu ülkeler içersinde en aktif çabayı gösteren Azerbaycan, 20 Eylül 1994 tarihinde literatüre asrın anlaşması olarak geçen “Hazar Denizi’nin Azerbaycan Sektöründe Azeri, Çıracak ve Güneşli Petrol Yataklarının Ortak Kullanımı ve Bölümü Başlıklı Uluslararası Anlaşmayı” imzalayarak Batı’lı şirketlerin bu ülkenin enerji sektörüne ciddi miktarlarda yatırım yapmalarını sağladı. Bu girişim, Azerbaycan petrol sanayisinde yeni bir çağ başlatırken, Hazar Denizi’nde aslında 1992 yılından itibaren gündemde olan statü sorununu yeniden alevlendirdi (OĞAN, 2001, s.150).

Hazar Denizi’nin toplam sahası 376 bin km² ve su hacmi ise 76,700 km³’tür. Kuzeyden güneye 1.200 km uzunluğunda ve batıdan doğuya 320 km genişliğindedir. Hazar Denizi’nde ortalama derinlik 184 metredir. Suyun en derin noktası Azerbaycan’a ait Lenkeran bölgesinde 1.200 m ve en sığ noktası ise kuzeyde Volga (İdil) nehrinin döküldüğü alanda 5 m civarındadır. Hazar Denizi’nin en geniş yeri 554 km ve en dar yeri ise 200 km’dir. Hazar Denizi sahillerinin toplam uzunluğu 7.010 km’dir. Kazakistan’ın 2.340 km, Rusya Federasyonu’nun 1.930 km, Türkmenistan’ın 1.200 km, Azerbaycan’ın 800 km ve İran’ın 740 km uzunluğunda Hazar Denizi’ne kıyısı bulunmaktadır (OĞAN, 2001, s.145).

Hazar Denizi’nin geniş enerji zenginliğine çıkış yolu arayan eski Sovyet Cumhuriyeti ülkeleri, Batılı firmaları bölgede yatırım yapmaya ve enerji kaynaklarını çıkarmaya davet etmiştir. Önceden bilinen büyük rezervlere ek olarak zengin yeni petrol ve doğal gaz rezervlerinin keşfedilmesi “Hazar Denizi’nin 21.yüzyılın Basra Körfezi olabileceği yargısına” yol açmıştır.

Uzmanlar günümüzde Hazar Havzasının 275 trilyon m³ doğal gaz ve 150 milyar varil petrol içerdiğine inanmaktadırlar. En büyük ve verimli petrol ve doğal gaz sahaları güney Hazar bölgesinde yaklaşık 200 bin km² alanda, özellikle Azerbaycan'ın Apşeron Yarım adası'ndan Batı Türkmenistan'ın Peri-Balkan bölgesine uzanan dar bir bölge boyunca keşfedilmiştir (CROISSANT- CROISSANT, 1996/1997, s.23-24).

Hazar Denizi'nin ulusal sektörlere bölünmesi durumunda, Kazakistan %29.6 (111.296 km²), Azerbaycan %19.5 (73.320 km²), Rusya %18.7 (70.312 km²), Türkmenistan %18.4 (69.14 km²), İran %13.8'lik (51.888 km²) bir paya sahip olacaktır (OĞAN, 2001, s.154).

Türkmenistan her ne kadar Hazar Denizi'ndeki kendi bölgesini geliştirilmede geri kaldıysa da, önümüzdeki yüz yılda özellikle doğal gazda önemli bir enerji ihracatçısı olarak ortaya çıkmak için çok büyük bir potansiyele sahiptir. Yapılan hesaplara göre 3 milyar tonluk petrole ek olarak Türkmenistan 4.5 trilyon m³'lük doğal gazı ile dünyanın en büyük doğal gaz rezervine sahiptir. Bu petrol anlaşmaları yaşama geçirilirse 1.5 milyon ton varil hesap edilen petrol ve kayda değer oranda doğal gaz önümüzdeki 10-15 yıl içinde Hazar Denizi'nden dışarı akmaya başlayacaktır. Böylece Hazar Denizi önümüzdeki yüz yıl içinde sanayileşmiş dünya için önemi sürekli artan enerji bölgesi olma potansiyeline sahip olacaktır (CROISSANT- CROISSANT, 1996/1997, s.24-25).

Mart 2000 tarihinde Kazakistan'daki bir toplantı sırasında beş Hazar Denizi devleti- Azerbaycan, İran, Kazakistan, Rusya ve Türkmenistan- Hazar Denizi için çevre planı konulu bir taslak üzerinde anlaşmışlardır. Önerilen Hazar Denizi'nin Ekolojik Sisteminin Korunması üzerine Konvansiyon'un uygulanması, bu devletler arasın da Hazar Denizi'nin yasal statüsüne ilişkin farklılıkların çözümlenmesine bağlıdır. Türkmenistan lideri Saparmurat Niyazov hukuki meselelerin çözümlenmesine ilişkin bir Hazar Denizi zirvesinin yapılmasından yana öneride bulunmuştur (BILIOURI, 2001, s.27).

Hazar Denizi'ne kıyıdaş ülkeler olan, Türkmenistan, Azerbaycan, Kazakistan ve bir diğer Orta Asya ülkesi olan Özbekistan mevcut 236 ila 337 trilyon ft³ doğal gaz¹ rezervine sahiptir. Bu ülkelerin 317 trilyon ft³ ek doğal gaz rezervine sahip olduğu tahmin edilmektedir. Böylece bu ülkeler toplam 553 ila 654 trilyon ft³ doğal gaz rezervine sahiptir.

¹ 1 ft³ yaklaşık olarak 0.0283 m³ ya da 1 m³ yaklaşık olarak 35.315 ft³'e denk gelmektedir.

Doğal gaz boru hatları projelerinin değeri ise 16,890 ila 18,190 milyar doları bulmaktadır. Toplam değer ise 37 ila 42 milyar dolardır (EFEGİL, 2000, s.188-190).

2000 yılında toplam 112 milyar m³ olan bölgenin doğal gaz üretiminin 2010 yılında 200 milyar m³'e yükselmesi beklenmektedir. Buna paralel olarak, bölgenin doğal gaz ihracatının da hızla artması ve 2010 yılında 84 milyar m³'e yükselmesi beklenmektedir (PALA, 2001/02, s.235). Yukarıdaki ele alınan doğal gaz değerlerine bakıldığında önümüzdeki 20 yıl içinde Hazar Denizi bölgesi doğal gaz ihracat potansiyelinin hızla artacağı anlaşılmaktadır.

2008 yılının başlarında Hazar Denizi'nin hukuki statüsünü belirlemek amacıyla Türkmen ve Azeri heyetlerinin üç defa bir araya gelip çözüm aradıkları görülmüştür. Nihayet bu çabaların sonucunda 5 Mart 2008 tarihinde yapılan toplantı sonunda çözüme kavuşturulmuş bulunuyor. Varılan çözüme göre, Azerbaycan, Türkmenistan'a bu yılın sonuna kadar 45 milyon dolar, gerisini ise daha sonra ödeyecektir (TURKMENPRESS, 07.03.2008). Türkmenistan'ın yeni Cumhurbaşkanı Gurbangulı Berdimuhammedov'un 2008 yılının şubat ayında Başkan seçilmesi ile beraber Türkmenistan ile Azerbaycan arasındaki soğukluk yavaş yavaş azalmaya, ilişkilerde olumlu gelişmeler yaşanmaya başlanmıştır. Nitekim yukarıdaki borç konusunun sonunda çözüme bağlanması, bunun önemli bir göstermesi olarak sayabiliriz. Ayrıca, Türkmen lider Berdimuhammedov'un 2008 yılının Haziran ayında Bakü'ye resmî bir ziyaret yapacağı haberi de bu çerçevede başka bir olumlu gösterge olarak nitelendirilebilir.

Bu projenin gerçekleşmesi için Türkiye, AB ve Amerika yıllardır Türkmenistan ve Azerbaycan arasındaki soğukluğun giderilmesi yolunda gayret gösteriyorlardı. ABD Dışişleri Bakanlığı'nın Güney ve Orta Asya Ülkelerinden sorumlu (Hazar Özel Temsilcisi) yetkilisi Steven Mann vasıtasıyla, özellikle Türkmenistan ve Azerbaycan arasında Trans-Hazar Doğal Gaz Boru Hattı konusunda anlaşmaya varmaları için durmadan temas yapıyordu. Steven Mann, 1998 ve 2001 yılları arasında ABD'nin Aşgabat Büyükelçisi olarak görev yapmıştır. Nitekim Mann, 2008 yılının Mart ayı başlarında Aşgabat'ı ziyaret edip Türkmen yetkililerle önemli görüşmeleri yaptı. Bu da ABD'nin konuya ne kadar önem verdiğini açıkça gösteriyor. Avrupa Birliği de ABD kadar olmasa bile konuyla yakından ilgileniyor, Trans-Hazar hattının hayata geçirilmesi için elinden geleni yapmaya çalışıyor (ERTAN, 2008b, s.16). Kısacası, Türkmenistan ile Azerbaycan'ın anlaşma ve

ilişkileri geliştirme yoluna girmeleriyle birlikte Trans-Hazar Doğal Gaz Boru Hattı için bir umut ışığı doğmuş bulunuyor.

322. Türkmenistan–Afganistan–Pakistan Doğal Gaz Boru Hattı Projesi

Türkmenistan'ın doğal gazını uluslararası pazarlara ulaştırmasındaki bir diğer güzergahta Türkmenistan-Afganistan-Pakistan doğal gaz boru hattıdır.

Türkmenistan Hükümeti bağımsızlığının ilk yıllarında Amu Derya'nın merkezinde bulunan Yaşlar ve Güney Yolöten bölgelerini geliştirmek istediğini duyurdu. Arjantin'in Bidas şirketi Aralık 1991 tarihinde, Türkmenistan'ın bu duyurusunu dikkate alarak ilgisini gösterdi. Daha sonra Bidas şirketi söz konusu bölgelerde arama, üretim ve geliştirme hakkını kısa sürede elde etmiştir (OLCOTT, 2004, s.16).

1992 yılından itibaren çalışmalarını Türkmenistan'da sürdüren Bidas şirketi, Yaşlar bölgesinde 800 milyar m³ doğal gaz bulunduğunu açıkladı. Türkmenistan bu bölgedeki rezervlerini kısa sürede ihracat yapmak istediğini açıkladı ve Bidas şirketinden ön çalışma yapmasını istedi. Bidas şirketinin çalışması sonucunda 135 milyonluk nüfusuyla dünya nüfus sıralamasında dokuzuncu olan Pakistan'ı uygun bir pazar olarak görmüştür (AVRASYA DOSYASI, 1998/99, s.123).

Yıllık 20 milyar m³ doğal gaz sevkiyatı yapacak projenin maliyeti 2 milyar dolardır. Türkmenistan'ın Dövletabad ve Dönmez sahasından başlayan ve Batı Afganistan üzerinden Pakistanın Multan şehrine ulaşan boru hattının uzunluğu, 140 km'si Türkmenistan'da, 400 km'si Pakistan'da ve 760 km'si Afganistan'da olmak üzere yaklaşık 1300 km'dir. Ayrıca boru hattının Hindistan'ın Yeni Delhi şehrine de götürülmesi düşünülmektedir. Projenin normal şartlarda 6.5 yılda bitirilmesi ön görülüyor (EFEGİL, 2000, s.326).

Ekim 1994 tarihinde Türkmenistan Cumhurbaşkanı Niyazov, Pakistan'a kısa bir ziyarette bulundu ve ziyaret esnasında iki ülke arasında varolan dostça ilişkileri güçlendirmek ve genişletmek için bir anlaşma imzalandı. Anlaşmaya göre iki ülke arasında uzun dönemli ticari ve ekonomik ilişkileri geliştirmek için gerekli önlemler alınacaktır. Türkmen liderinin davetine cevap olarak Pakistan Başbakanı Benazir Butto 27 Ekim tarihinde Türkmenistan'ı ziyaret etmiştir (MAHMOOD, 1996/97, s.89).

Bridas'ın önerdiği bu projeyi göz önünde bulunduran Türkmenistan, tekrar 1995 yılının Mart ayında Cumhurbaşkanı Saparmurat Türkmenbaşı tarafından Pakistan'a ziyaret gerçekleştirildi. Ziyaret sırasında İslamabad'da bir araya gelen Türkmenbaşı ve Pakistan'ın Başbakanı Benazir Butto Türkmenistan-Afganistan-Pakistan Doğal Gaz Boru Hattı'na ilişkin ikili bir anlaşmaya imza attılar (AŞKABAT, 2000, s.28). Bu ziyaret sonunda sadece Türkmenistan ve Pakistan devletleri arasında bir ön anlaşma olmuştu. Daha sonra 30 Mayıs 2002 tarihinde Pakistan'ın İslamabad kentinde tekrar bir araya gelen Türkmenistan, Afganistan ve Pakistan hükümetleri bu doğal gaz boru hattı projesine ilişkin Hükümetler arası anlaşmaya beraber imza attılar. 27 Aralık 2002 tarihinde Türkmenistan'ın Aşgabat kentinde tekrar bir araya gelen taraflar, bu doğal gaz boru hattının önemini bir kez daha vurgulayarak, projeye ilgili önemli adım atıldı. Buluşma esnasında bu projeye ilgili bir uluslararası konsorsiyum kurulmasına karar verildi.

Fransız ve Arap sermayesi yardımı ve Rusya'daki dev firma Gazprom'un katılımı ile gerçekleştirilmesi planlanan bu proje Türkmenistan, Afganistan ve Pakistan arasında bir doğal gaz boru hattının oluşmasıdır. Bu hatla Türkmenistan doğal gazı için doğuya bir kapı açılacaktır (GUMPEL, 1998, s.25).

Pakistan, başta Türkmenistan olmak üzere diğer Orta Asya ülkelerine Arap denizine ve Hint Okyanusu'na çıkış yolu sağlayacak bir coğrafi konuma sahiptir. Ancak ticari ilişkilerin ve bölgesel işbirliğin gerçekleşmesi için bir takım engeller bulunmaktadır. Bu engelde şüphesiz Türkmenistan ve Pakistan arasında kalan Afganistan'dır. Bildiğimiz gibi Afganistan'da 20 yıldır süren istikrarsızlık ise bölgedeki devletlerin ekonomik ilişkilerini olumsuz yönde etkilemektedir (KEY, 1998/99, s.171).

Çünkü 1992 yılında Afganistan'da Necibullah rejiminin yıkılmasından sonra dört grup oluşmuştur. Bu gruplar Peştunlar (Taliban), Tacikler (Ahmed Şah Mesud), Türkler (Özbekler ve Türkmenler, General Aburreşit Dostum) ve Hazaralar (Kerim Halili) arasında başlayan iç savaş hala devam etmektedir (ÇEÇEN, 1998/99, s.111).

Taliban tarafından daha önce üç kez hedef alınan Afganistan devlet Başkanı Hamid Karzai, 27 Nisan 2008 tarihinde bir suikasttan daha kurtuldu. Hamid Karzai, daha önce üç kez Taliban'ın hedefi olmuştu. Eylül 2002 tarihinde Kandahar'da Afganistan liderinin aracına ateş açılmış, Eylül 2004 tarihinde ise roketli bir saldırıdan kurtuldu bir başka

suikast girişimi de 2007 yılında gerçekleşmiş ve bir okulda konuşma yapan Afganistan devlet Başkanı'na Taliban roket atarlarla saldırmıştır (ZAMAN, 2008, s.17). Bu saldırılar olduğu sürece Afganistan yönetiminin bu şekilde istikrarsız yönetilmesinden dolayı bu projenin gerçekleşmesi de zor gözükmektedir.

323. Türkmenistan–Çin–Japonya Doğal Gaz Boru Hattı Projesi

Türkmenistan'ın doğal gazının uluslararası pazara açılmasındaki bir diğer güzergah da Türkmenistan–Çin–Japonya Doğal Gaz Boru Hattı projesidir. 31 Ağustos-04 Eylül 1998 tarihlerinde devlet Başkanı Saparmurat Türkmenbaşı Çin Halk Cumhuriyeti'ne resmî bir ziyarette bulunmuştur. Türkmenbaşı'nın 1992 yılındaki ziyaretinden sonra Çin'e yaptığı bu ikinci ziyaretin iki ülke arasındaki ilişkilerin güçlenmesi ve işbirliğinin gelişmesi, daha da önemlisi Türkmen doğal gazının Çin pazarına ulaştırmaya olumlu bir zemin hazırlamıştır. Ziyaret sırasında iki ülke arasında, ikili ilişkilerin geliştirilmesine yönelik bir "Dostluk ve İşbirliği Deklarasyonu" ile " Hükümetler Arası Ticari ve Ekonomik İşbirliği Komisyonu " kurulmasını ön gören bir anlaşma imzalanmıştır. Bu çerçevede, Çin'in Türkmenistan'a 100 milyon yuvalık bir kredi vermesi, ayrıca Türkmen ekonomisinin ana sektörleri için 3 milyon yuvalık yardım yapması ön görülmektedir (DPT, 2000, s.62). 2006 yılında Türkmenbaşı Çin'i tekrar ziyaret etmiş ve doğal gaz konusunu tekrar gündeme getirmiştir.

Bu proje diğer projelerin aksine çok daha uzun ve daha büyük mali külfete sahip olması nedeniyle gerçekleşmesi zaman isteyen projedir. Doğu Türkmenistan'dan başlayan boru hattı, Özbekistan ve Kazakistan'dan geçerek, Çin ile Güney Kore'ye ulaşacak ve Japonya'da son bulacak. Boru hattının uzunluğu yaklaşık 6.250 km'dir. Türkmenistan ve Doğu Çin arası 5,730 km, Doğu Çin ve Güney Kore arası 650 km, Güney Kore ve Japonya arası 1,660 km'dir. Projenin toplam maliyeti yaklaşık 11 milyar dolardır. İlk aşamada projenin yıllık kapasitesi 18 milyar m³ ve daha sonra 36 milyar m³ olacaktır. Çin Halk Cumhuriyeti, Japonya, Güney Kore, Özbekistan, Kazakistan ve Türkmenistan arasında siyasi ve diplomatik ilişkilerin artmasına imkan verecek boru hattının inşasına ilişkin anlaşma, 2 Ağustos 1995 tarihinde, Çin Milli Petrol Şirketi, Japon Mitsubishi ve Amerikan Exxon firmaları ile Türkmenistan devleti arasında imzalandı (EFEGİL, 2000, s.326). Bu projede normal şartlarda 5 yılda bitirilmesi ön görülüyor. Çin ise Türkmen doğal gazının 1000 m³'ne 80 dolar ödeyecektir (PANNIER, 2008, 1).

2003 yılında Çin, Türkmenistan'ın doğal gaz ve petrol sektöründe yaklaşık 19 projede yer almış ve 210 milyon dolarlık yatırım yapmıştır. Ayrıca 2005 yılında da 37 projede yer almış ve 383 milyon dolarlık yatırım yapmıştır. Bu da Türkmenistan ve Çin arasındaki ekonomik ilişkilerinin önemini göstermektedir (HANCOCK, 2006, s.82).

Mayıs 2007 tarihine gelindiğinde ise, Gazprom ile Şubat ayında yapılmış olan anlaşmaya rağmen Çin'in Milli Petrol Şirketi (CNPC) ile 151 milyar dolarlık bir gaz arama anlaşması yapılmıştır. Buna göre CNPC, Günorta Yolöten sahasında 12 araştırma kuyusunu 3 yıl içinde açacaktır. Bu kapsamda Aşkabat ve Pekin arasında Ağustos 2007 tarihinde imzalanan anlaşma önemli bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Söz konusu anlaşmaya göre Türkmenistan, 2009 yılından itibaren Çin Halk Cumhuriyeti'ne yılda 30 milyar m³ doğal gaz sevkiyetine yükümlülüğünü üstlendi. Çin'in ulusal petrol kuruluşu olan CNPC şirketi de, Türkmenistan'da bazı yataklarda çalışmalar yapma konusunda anlaşma imzaladı. Bunun gibi bölgenin ilk alternatif doğal gaz boru hattının da Çin'e uzanması bekleniyor. Türkmen kaynaklarına göre Türkmenistan-Çin doğal gaz boru hattının Türkmenistan kısmının yapımı Ağustos 2007 tarihinde başladı. Boru hattının Türkmenistan dan Özbekistan'a, arkasından Kazakistan'a ve Çin'e uzanması planlanıyor. Bu boru hattının 40 milyar m³ kapasiteli olması ve 30 yıl boyunca Türkmenistan'dan yılda 30 milyar m³ doğal gazın Çin'e iletilmesi bekleniyor. Boru hattının 2009 yılının sonunda bitmesi planlanıyor. Üstelik Çin'in planı, sadece Türkmen doğal gazını değil, aynı zamanda Özbek ve Kazak doğal gazını da almaktır (TURKMENPRESS, 25.08.2007).

Çin Halk Cumhuriyeti'nin nüfusunun bir buçuk milyara yaklaşmış olması ve ülkenin yüzölçümü 9.563.960 km²'lik (ÖZDEN, 2001, 94) bir coğrafyaya sahip olması gerçektende Türkmenistan için büyük bir pazardır. Doğal gaz tüketimi açısından bakacak olursak, Çin Halk Cumhuriyeti'nin 2010 yılında 40 milyar m³, 2020 yılına gelindiğinde ise yaklaşık 80 milyar m³ doğal gaz ithalat yapması gerekmektedir (HANCOCK, 2006, s.79).

324. Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Projesi

Rusya ile Ukrayna arasında Aralık 2005 tarihinde (TURKMENPRESS, 28.12.2005) bir doğal gaz krizi çıkmıştır ve Avrupa'da bu krizden etkilenmiştir. Anlaşma sağlanınca da bu kriz sona ermiş, ancak Avrupa bundan çok etkilenmiştir.

Çünkü Avrupa Birliği, günümüzde dünyanın en büyük enerji tüketicilerinden biri olmanın yanı sıra, 1990'dan beri sürekli kaydettiği yıllık ortalama %1 büyüme oranı ile en büyük enerji ithalatçısı konumundadır. Avrupa Birliği'ne üye 15 ülkede 1999 yılında gerçekleşen 386 milyar m³'lük doğal gaz kullanımının, 2010'da 500 milyar m³'e, 2020'de ise yılda %2.1'lik ortalama bir artış hızıyla 600 milyar m³'e çıkması beklenmektedir. Avrupa Birliği'ne üye olmayan "Genişleme Programı" kapsamındaki 15 ülkede 20 yıl içerisinde beklenen yıllık artış hızı ise %4.2 oranındadır. Bu durumda, toplam Avrupa talebini ele aldığımızda, 1999'un 462 milyar m³'lük doğal gaz kullanım rakamının 2010'da 642 milyar m³'e ve 2020'de yıllık %2.5'lik bir artışla 777 milyar m³'e ulaşması söz konusudur.

Avrupa Birliği üyesi ülkelerin bugün %40 düzeyinde seyreden ithalata bağımlılık oranının, önümüzdeki yirmi yıl içinde hızla artarak %67 civarına çıkması beklenmektedir. Bu rakamlardan anlaşılacağı üzere Avrupa doğal gaz pazarı önümüzdeki 20 yılda önemli bir ithalat gereksinimi ile karşı karşıya kalacaktır. 2000 yılında Avrupa Birliği ülkeleri ve aday ülkeler toplam doğal gaz kullanımlarının 130 milyar m³'ü Rusya, 50 milyar m³'ü Norveç, 60 milyar m³'ü Cezayir tarafından karşılanmıştır. Avrupa Birliği tarafından yaptırılan çalışmalarda, önümüzdeki yirmi yılda bu kaynaklara, ekonomik ve güvenli taşıma sistemleri kurulması halinde Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan, Irak ve İran kaynaklarının da eklenmesi öngörülmektedir (ENGÜR, 2003, s.40-41).

Diğer taraftan, Ukrayna krizi sonrasında Rusya'ya olan enerji bağımlılığını azaltmak zorunda olduğunu gören Avrupa Birliği, ABD destekli enerji diplomasisine hız verdi. ABD ve Avrupa Birliği bölge enerji kaynaklarını Türkiye- Bulgaristan- Romanya- Macaristan- Avusturya Doğal Gaz Boru Hattı projesi, kısacası Nabucco üzerinden temin etme konusunda yoğun temaslarda bulunuyor. Doğal gaz kaynaklarını çeşitlendirmek isteyen Avrupa Birliği, Hazar Denizi, Azerbaycan ve Türkiye üzerinden Rusya'yı bypass edecek bir güney koridorunun açılması halinde, Türkmenistan doğal gazını piyasa fiyatı üzerinden almaya hazır. Türkmenistan lideri Berdimuhammedov, BM Genel Kurulu Toplantısına katılmak için, Eylül 2007 tarihinde ABD'ye gitmiş ve o toplantıda Türkmen doğal gazını Avrupa'ya satmaya hazır olduğunu söylemiştir. Türkmen doğal gazı Avrupa'nın enerji kaynaklarını çeşitlendirmede en önemli unsurlardan biridir. Bu gazın Rusya'nın devre dışı olduğu bir hat üzerinden gelmesi Avrupa Birliği'ni oldukça rahatlatacaktır.

Bu nedenle karşılıklı ziyaret trafiğinin ana konusunu enerji oluşturuyor. Kasım 2007 tarihinde Avrupa Birliği'nin daveti üzerine Brüksel'e giden Türkmenistan lideri Berdimuhammedov, bundan çok kısa bir süre sonra Avrupa Birliği Enerji Komiseri Andris Piebalgs'ı Aşkabat'ta kabul etmiştir (www.asam.net, 28.11.2007). Ancak Türkmen doğal gazına sahip olmak konusunda Avrupa Birliği'nin iki önemli sorunu nasıl aşacağı merakla bekleniyor. Öncelikle Moskova'nın Türkmenistan ekonomisi ve siyaseti üzerindeki etkisi nedeniyle Türkmenistan son derece hassas bir denge noktasında bulunuyor. Avrupa Birliği'nin bu dengeyi lehine çevirmek için yeterli potansiyeli olup olmadığı noktasında ciddi kuşkular mevcuttur. İkinci önemli sorun ise bölgenin enerji kaynaklarını Nabucco hattına bağlayacak olan Trans-Hazar projesi ile ilgilidir. Hazar Denizi'nin statüsünün belirlenmesi Türkmenistan ve Azerbaycan'ın hak iddia ettiği Serdar ve Kepez yatağı sorununun çözülmesi, ayrıca döşenecek olan doğal gaz hattına hangi ülkenin ne oranda katkı yapacağı noktasındaki anlaşmazlıkların giderilmesi hayati önem taşımaktadır.

Nisan 2008 tarihinde Türkmenistan'ın başkenti Aşkabat'a giden Avrupa Birliği Troykası adlı heyet de işte bu konularda en son temaslar yapmış, bölge yetkileriyle önemli görüşmeler gerçekleştirmiş bulunuyor. Bu yetkililerin başında şüphesiz Türkmen lider Berdimuhammedov geliyor. Troyka, Slovenya Dışişleri Bakanı Rupel, Avrupa Birliği Dış İlişkiler Temsilcisi Ferrero Waldner, Avrupa Birliği Orta Asya Özel Temsilcisi Morel ve önümüzdeki dönem Avrupa Birliği dönem Başkanlığını devralacak olan Fransa Dışişleri Bakanı Kouchner ve bazı bürokratlardan müteşekkildi (ERTAN, 2008c, s.17). Troykanın ziyareti en başta doğal gaz konusunda Avrupa Birliği ile Türkmenistan arasında varıldığı söylenen önemli bir anlaşma ile kendisinden söz ettirdi. Bu toplantı sonrası Türkmenistan'ın Nabucco projesinde yer almaya hazır olduğu ortaya çıkmıştır. Türkmenistan, Avrupa Birliği'ne yılda 10 milyar m³ doğal gaz sağlamayı taahhüt etmiştir. Bunun da üç yoldan sağlanacağı söylenmiştir. İki Hazar Denizi'nin altından geçecek boru hatlarından, üçüncüsü ise LNG denen sıvılaştırılmış doğal gazın özel tankerlerle deniz yoluyla sevkinden meydana gelecektir.

Hazar ve Ortadoğu doğal gazını Türkiye üzerinden Avusturya'ya ulaştıracak Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı'nın başlangıç noktası Türkiye'nin istediği gibi Ankara yakınlarındaki Ahıboz'dur. Bu konuda Avrupa Birliği ile görüş birliğine varıldığını bildiren Enerji Bakanlığı yetkilileri, Türkiye ile Avrupa Birliği'nden yetkililerin katıldığı toplantılarda önemli ilerlemeler sağlandığını belirttiler. Avrupa Birliği ile Türkiye

arasındaki görüşmelerde gelinen noktayı değerlendiren uzmanlar da, “Nabucco konsorsiyumunun buna paralel olarak adım atması gerekecek, doğal gaz fiyatlarında şeffaflığın sağlanması tüketiciler arasında son derece önemli bir gelişme olacaktır” diyorlar. Rusya’ya olan bağımlılığını azaltmak isteyen Avrupa Birliği’nin destek verdiği Nabucco hattına toplam 5 milyar Avro yatırım yapılacaktır. Fizibilite çalışmasının 2007 yılının sonunda tamamlanması ve inşaatının 2008 yılında başlanması ön görülmektedir. Bu projenin iki aşamada tamamlanması hedeflenmiştir. Boru hattı inşaatının 2010 yılının sonunda bitirilmesi ve 2011 yılının başından itibaren boru hattından doğal gaz sevkine başlanması ön görülmektedir. Boru hattının ikinci aşamasının inşasına da bu tarihten itibaren paralel olarak başlanacaktır (GLOBAL ENERJİ, 2008, s.59).

Hazar Denizi doğal gazını Türkiye üzerinde Avrupa’ya taşıyacak olan Nabuko Doğal Gaz Boru Hattı Projesi’ne Türk mühendisler damgasını vuracaktır. Nabuko Internatinoal Holding Campany, 3300 km’lik boru hattını 2000 km’lik Türkiye bölümünün yapımı öncesinde yürütülecek mühendisler çalışması için on üç Türk firmasına davetiye gönderdi. Bu şirketlerden yedisi konuyla ilgilendiklerini bildirdi. Nabuko yetkileri, “Bunlardan biri, işverenin danışmanı olacak ve temel mühendislik çalışmalarını yapacak” demiştir. Nabuko projesinin tarafı olan beş ülkede beş ayrı danışmanlık firması mühendislik işlerini yürütecektir. Her ülke için ayrı ayrı belirlenecek olan firmalar, çatıda görev yapacak olan uluslararası danışmanlık firmasıyla eşgüdüm içinde çalışacak. 3300 km’lik projenin, 2000 km’lik bölümü Türk mühendislerinin denetiminde gerçekleşecektir. Uluslararası dev projede görev almak üzere talepte bulunan mühendislik firmaları arasında Yüksel, Tempo, Su Yapı, Tefken gibi şirketler yer alıyor (GLOBAL ENERJİ, 2007, s.61).

325. Türkmenistan- Kazakistan- Rusya Doğal Gaz Boru Hattı Projesi

20 Aralık 2007 tarihinde Moskova’da bir araya gelen Rusya, Kazakistan ve Türkmenistan arasında Hazar Denizi kıyısı doğal gaz boru hattının yapımı ile ilgili bir anlaşma imzalandı. Söz konusu anlaşmanın Trans-Hazar veya Hazar geçişli doğal gaz boru hattı olarak bilinen projeyi şimdilik rafa kaldırması kuvvetle muhtemeldir.

Enerji gündemiyle Orta Asya turuna çıkan Rus lider Vladimir Putin, Türkmenistan doğal gazının Rusya üzerinden ihracı ve iki ülke arasındaki enerji iş birliğinin geliştirilmesi konusunda Türkmenistan’dan teyit aldı. Eski Sovyet ülkeleri enerji kaynakları üzerinde Moskova’nın etkisini yeniden kurmak için bölgede bulunan Putin Türkmenistan’dan

Kazakistan'a uzanacak boru hattı ve Hazar Denizi kıyısından Rusya'ya ulaşacak bir alternatif bir hat konusunda Türkmen lider Gurbangulı Berdimuhammedov'la mutabakata vardı. 11 Mayıs 2007 tarihinde Aşkabat'ta bir araya gelen Berdimuhammedov'la Putin Rusya üzerinden yapılacak Türkmen doğal gazının ihracının da ucuz fiyata ve uzun vadeli olması konusunda anlaşma sağladı (YILDIZ-AKKAN, 2007, s.15).

Kazakistan petrolü ile Türkmenistan doğal gazının Rusya ile iş birliği çerçevesinde batı pazarlarına 2030'lara kadar çıkartılmasını sağlayan Putin yada Kremlin takımı Orta Asya, Hazar havzası, Karadeniz ve Balkanları bir biriyle kenetleyecek enerji ve ulaşım koridoru inşa ediyor. Baltık, Karadeniz ve Hazar havzasının bir koridorla birleştirilmesi için bölge liderlerinin bir araya geldiğini gören Putin, daha onlar komisyonlar kurma ve sonu gelmeyen diplomatik belgelerle uğraşırken söz konusu bölgeyi Moskova kontrolünde bir birine bağlayan somut projeler devreye koydu. Bilindiği gibi Azerbaycan, Ukrayna, Gürcistan, Litvanya ve Polonya'nın enerji konusunda Rusya'yı by-pass etme girişimine Moskova Türkmenistan ve Kazakistan ile yeni bir hat konusunda anlaşarak karşılık verdi.

Türkmenistan'da bir araya gelen Rusya devlet Başkanı Vladimir Putin, Türkmenistan Cumhurbaşkanı Gurbangulı Berdimuhammedov ve Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursoltan Nazarbayev, Orta Asya enerji kaynaklarının Rusya üzerinden uzun vadeli olarak pazarlanmasını sağlayacak yeni doğal gaz boru hattı ile ilgili ortak deklarasyonu imzalandı. Üç liderin ortak açıklamasında konuyla ilgili anlaşmanın 1 Eylül 2007'de imzalanacağını inşaatın ise 2008 yılında başlayacağını belirttiler.

Planlanan Hazar Denizi Doğal Gaz Boru Hattı'nın, Rusya-Kazakistan sınırında yer alan Alexandrov Gai bölgesinde Orta Asya'dan gelen ana doğal gaz boru hattı ile birleştirilmesi planlanıyor. 1974 yılında inşa edilen ve Özbekistan doğal gazını Orta Asya'dan Rusya'ya taşıyan bu hat da modernize edilerek kapasitesi arttırılacaktır. Gazprom Başkanı Aleksey Miller, Rusya'nın iki proje ile bölgeden aldığı doğal gazın yıllık 12 milyar m³ artış sağlayacağını söyledi (AKKAN, 2007, s.16).

Türkmenistan'da 1991- 2006 yılları arasında 780 milyar m³ doğal gaz çıkarılmıştır. Türkmenistan, doğal gaz üretimini 2010 yılına kadar 120 milyar m³'e, ihracatını 100 milyar m³'e yükseltmeyi hedeflemektedir (USİAD, 2007, s.47).

Son olarak Türkmenistan'ın bu projeleri gerçekleştirilmesi durumunda doğal gaz ihracatından elde edeceği gelir tablosu verilmiştir. Eğer bu projelerden biri veya birkaçı gerçekleşirse ve uzun vadede ihracattan elde edilecek döviz geliri de düzenli olarak ülkeye gelirse, işte o zaman Türkmenistan Orta Asya'nın İsviçre'si olacağından hiç şüphemiz yoktur. Özellikle de bu günlerdeki doğal gaz fiyatının 1000 m³'ünün 250 ila 300 dolar olduğu uluslararası piyasada, tabloda verilmiş olan doğal gaz miktarlarının fiyat miktar çarpımı sonucu ortaya çıkacak maddî değeri göz önüne alacak olursak, gelişmekte olan Türkmenistan devleti için bu gerçekten büyük bir servettir.

Tablo: 7

Türkmenistan'ın Doğal Gaz Boru Hatlarından Elde Edeceği Gelir Tablosu (Milyar dolar)

Doğal Gaz Hattı	Kapasite Mm3	Hisse %	İlk Satış Fiyatı Bm3	Kons. Satış Fiyatı Bm3	Türkm. 25 Yıllık Satış Geliri	Türkm. 1 Yıllık Satış Geliri	İnşa Maliyeti	25 Yıllık Vergi Geliri	1 Yıllık Vergi Geliri	Hattın 25 Yıllık Net Geliri	Hattın 1 Yıllık Net Geliri	Türkm. Yıllık Hat Geliri	Türkm. 25 Yıllık Hat Geliri	Türkm. 25 Yıllık Toplam Geliri	Türkm. Yıllık Toplam Geliri
Afganistan - Pakistan	20	10	43	80	21,5	0,86	2,0	4,875	0,215	14,625	0,585	0,0585	1,4625	27,8375	1,1350
Trans - Hazar	30	10	40	80	30	1,2	2,5	6,875	0,300	20,625	0,825	0,0825	2,0625	38,9375	1,5575
Özbekistan-Kazakistan-Çin	36	10	40	80	36	1,44	11,0	6,250	0,360	18,750	0,750	0,0750	1,8750	44,1250	1,7650
Özbekistan-Rusya-Ukrayna	20	51	36	80	18	0,72	0,0	4,500	0,180	13,500	0,540	0,2540	6,8850	29,3850	1,1754
İran-Türkiye-Avrupa	28	10	40	80	28	1,12	4,0	6,000	0,280	18,000	0,720	0,0720	1,8000	35,8000	1,4320
Körpeje-Kurtkuyi	10	100	40	0	10	0,4	0,126	0,000	0,000	0,000	0,000	0,0000	0,0000	10,0000	0,4000
Toplam	144				143,5	5,74	19,626	28,5	1,335	85,500	3,420	0,5420	14,0850	186,0850	7,4649

Kaynak: EFEGİL, 2000, s-355

Not:

1. Kapasiteler milyar metre küp, gelirler milyar dolardır. Bm³- bin metreküp.
2. Trans-Hazar, Özbekistan – Kazakistan – Çin, İran – Türkiye – Avrupa hatlarında Türkmenistan'ın Konsorsiyumdaki hissesi belli değildir. Ancak Afganistan – Pakistan hattı örnek alınarak Türkmenistan'ın hissesi %10 olarak kabul edilmiştir.
3. Konsorsiyuma satış fiyatı belli olmayan hatlarda, Körpeje-Kurtkuyi hattının fiyatı baz alınmıştır.
4. Hatların Konsorsiyum satış fiyatları belli değildir. Ancak Rusya Federasyonu'nun Avrupa'ya satış fiyatı baz alınmıştır.
5. Türkmenistan'ın Konsorsiyumdan %25 vergi aldığı kabul edilmiştir. Taşıyıcı ülkelerin alacağı taşıma ücretleri ve diğer giderler hesaplara dâhil değildir.

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

27 Ekim 1991 tarihinde bağımsızlığını tüm dünyaya ilan eden Türkmenistan, elinde bulunduğu doğal kaynaklarla ön plana çıkmıştır. Sahip olduğu doğal kaynaklarından en önemlisi de petrol ve doğal gazdır. Ülke gelirinin yaklaşık yüzde 75’ni doğal gazdan temin eden Türkmenistan, elindeki işler vaziyette olan iki doğal gaz boru hattı hariç başka ihraç amaçlı doğal gaz boru hattına sahip değildir. Türkmenistan bu doğal gaz boru hatlarına ilave olarak yeni doğal gaz boru hatları arayışı içine girmiştir. Petrolün varil başına fiyatındaki rekor seviyesine ulaştığı şu günlerde Türkmen doğal gazının da önemi artmaktadır.

Bağımsızlık yıllarının başlarından itibaren doğal gazını değerlendirmeye çalışan Türkmenistan, bu günde doğal gazını değerlendirip dünya pazarlarına açılma arzusundadır. Bu nedenle kendine göre bir plan hazırlayan Türkmenistan doğal gazdan gelecek geliri ülke ekonomisinde değerlendirmek istemektedir.

Ancak her ne kadar Türkmen yetkililer, Rusya Federasyonu’na karşı ekonomik bağımsızlıklarını kazanmak, toplumdaki mevcut sosyal sıkıntıları aşmak ve dünya sistemine entegre olmak amacıyla “2020 yılına kadar doğal gaz ve petrol sektörlerinin kalkınmasına” ilişkin 1993 yılındaki planı büyük bir ümitle hazırlamış olsalar da, planın gerçekleşmesine ilişkin kesin tarihler vermeleri, gelir gider tablosunu ve üretim miktarlarını hesaplarken gerçekçi verilerden uzak kalmaları ve mevcut dış faktörleri göz ardı etmeleri nedeniyle bu plan başarısızlığa uğramıştır.

Ayrıca Türkmenistan’daki yaşam standartları planın hazırlık yıllarında çok düşük olması ve halkın neredeyse bedava doğal gaz tüketimine alışmışlığı dikkate alındığında bu ihraç rakamlarına ulaşılması, dolayısıyla planın gerçekleşmesi gerçekçi olmamaktadır. İç tüketimin sınırlanamaması bir diğer tanımla enerji tasarrufunun gerçekleşmemesi nedeniyle ihraç rakamlarının daha düşük olması kaçınılmazdır.

Türkmenistan devletinin elinde işler durumda olan iki doğal gaz boru hattından, Kuzey hattı ve İran hattı, ülke ekonomisine büyük miktarda, başka bir tanımla Türkmenistan'ın istediği miktarda ihracat geliri yada döviz girdisini vermemektedir. Bunda da en önemli faktörü elbette, Türkmenistan devletinin uluslararası pazara doğal gazını ihraç etmede Rusya'ya olan bağımlılığıdır. Çünkü Türkmenistan'dan ucuza aldığı doğal gazı, Rusya, Kuzey hattından diğer devletlere pahalıya satmakta ve büyük kar elde etmektedir. İşte bu tekelci konuma sahip Rusya'nın Türkmen doğal gazı üzerindeki etkisini kırmak isteyen ülke, çeşitli ihraç amaçlı doğal gaz boru hattı geliştirmeye çalışmaktadır.

Türkmenistan – İran – Türkiye, Trans – Hazar, Türkmenistan – Afganistan – Pakistan, Türkmenistan – Çin – Japonya, Nabucco ve Türkmenistan – Kazakistan – Rusya doğal gaz boru hatlarından biri veya birkaçı gerçekleşmesi durumunda ülke ekonomisine ciddi anlamda katkı sağlayacaktır. Çünkü Türkmenistan'ın, bu hatlardan ihraç edeceği doğal gaz miktarı ile bu günlerdeki ortalama doğal gaz fiyatlarından hesap yapılırsa ülkenin yıllık ihracat geliri büyük boyuta ulaşacaktır. İşte bu yüzden Türkmenistan, bugün olduğu gibi büyük oranda Rusya'ya bağlı olmayan yollardan ihraç edebileceği doğal gazını, uluslararası piyasaya çok daha uygun fiyatla ve doğrudan para karşılığı satabileceği için bu projelere sarılmalıdır.

Bu projelerin gerçekleşmesi durumunda sadece Türkmenistan devleti karlı çıkmayacaktır. Bu hatların geçtiği ülkelerde, transit geçit ücreti olarak belli oranlarda yıllık gelir elde edecektir ve onlarında ülke ekonomilerine katkı sağlayacaktır.

Ancak her şeyden önce bilinmesi gereken olgu, doğal gaz sahalarının belli bir geliştirme programı dahilinde, optimum sayıda kuyu açılarak en yüksek üretim düzeyine ulaştığı ve bu seviyeyi belli bir süre tuttuktan sonra, rezervlerin enerjisinin tükenmesine ve her rezervin sınırlı olduğu gerçeğine paralel olarak üretimin giderek düşeceği ve ekonomik limitinde sahanın terk edileceği gerçeğidir. Dolayısı ile, bundan 10-15 sene önce bir üretim düzeyi, yeni keşifler yapılmadıkça, ikincil üretim yöntemleri denenmedikçe, yani yatırım yapılmadıkça ve üretilen doğal gazın pazara kesintisiz ulaşabilmesi sağlanmadıkça, muhafaza edilemez. Görüldüğü gibi söz konusu yatırımlar, yeni doğal gaz ihraç yollarının inşası açısından da gereklidir. Bunlar da yalnız para değil, zaman ve ileri teknolojiyi de gerekli kılar.

Bu projelerden üçünün Türkiye üzerinde geçecek olması, Türkiye devletini de doğrudan ilgilendirmektedir. Çünkü Orta Asya ülkelerine göre, gerek siyasi gerekse ekonomik olarak en azından 15 sene ileridedir. Türk devletleri içersinde en gelişmiş olan, G-8 olarak bilinen gelişmiş ülkelerle rekabet edebilecek güçte olan, 2011 yılına geldiğinde ihracat gelirini 450 milyar dolar olarak gerçekleştirmek isteyen, dünyadaki Türk devletlerine önderlik edebilecek tek devlet olması da önemli bir durumdur. İşte bu yüzden Türkmenistan ve Türkiye projeler üzerinde durmalı ve fikir alış verişinde bulunmalı, ilişkileri daha da güçlendirilmelidir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

a. Kitaplar

- ALEMDAROĞLU, Nusret :Enerji Sektörünün Geleceği Alternatif Enerji Kaynakları ve Türkiye'nin Önündeki Fırsatlar, İstanbul Ticaret Odası, Yayın No-29, 2007.
- ASLAN, Yasin :Hazar Petrolleri, Kafkas Kördüğümü ve Türkiye, Ankara, Irmak Matbaacılık, 1997.
- BP :Statistical Review of World Energy, London, 2007.
- CHABRELIE, Marie-Françoise :Planned Gas Pipelines Around the World, Paris, CEDIGAS, 1995.
- CLARKE, W. Jemes
- KLESHCHEV, Konstantin :Dauletabad-Donmez field Commonwealth of Independent States (Former USSR) Amu Darya Basin Turkmenistan / Uzbekistan", Treatise of Petroleum Geology Stratigrafic, Traps-III, A.A.P.G. TUSA, 1995.
- CLARKE, James :Petroleum Geology of Turkmenistan, (Yayınlanmamış Rapor), Virginia, 1995.
- EFEGİL Ertan
- OLCAY, Ayşe Mine :Türkmenistan'ın Doğal Gaz Politikasına Genel Bakış, Türkmenistan'ın Sekiz Yıllığına Armağan, Aşkabat, İlim Neşiriyatı, 1999.

- ELBORGH, W. Katrin :Of Openness and Distence Trade Developments in the Commonwealth of Independent Statets, 1993-2002, IMF Working Paper WP/03/207, International Monetary Fund, Washington DC, 2003.
- GÜL, Atakan
GÜL, Y. Ayfer :Avrupa Boru Hatları ve Türkiye, İstanbul, Baglam Yayınları, 1995.
- IEA STATISTICS :Natural Gas Information, International Energy Agency, OECD, PARIS, July 1997.
- IEA STATISTICS :Natural Gas Information, International Energy Agency, OECD, PARIS, 2001.
- IEA STATISTICS :Natural Gas Information, International Energy Agency, OECD, PARIS, 2005.
- KASER, Michael
MEHROTRA, Santosh :Corporate Valuation: Tools for Effective Appraisal and Decision Making, Homewood, Ill. Business One Irwin, 1993.
- LEEuw, Van Der Charles :Oil and Gas in the Caucasus & Caspian: A History, Curzon Pres, Richmond Surrey, 2000.
- LITTLE, D. Arttur :Turkmenistan Gas Development Strategy, Interim Report to European Bank For Reconstruction and Development, Ankara, TÜMAŞ, 1993.
- NİYAZOV, Saparmurat :President S.A.NİYAZOV's Conception of Development of the Oil and Gas Industry of Turkmenistan Until the Year 2020, Aşkabat, 1994.

- OLCOTT, Brill Martha :Central Asia's New States: Independence, Foreign Policy and Regional Security, United States Institute of Peace Pres, Washington D.C., 1996.
- PAMİR Necdet ve diğeri :Petrol ve Doğal Gaz Arama ve Üretim Çalışma Grubu, Genel Enerji Kaynakları, Ankara, Aralık 2004.
- ROSLYAKOV, A. A :İstoriya Turkmenskoy SSR, (Red), Ashgabat, Magarif, 1989.
- SKAGEN, Ottar :Caspian Gas, The Royal Institute of Internation Affairs, London, 1997.

b. Makale ve Bildiriler

- ARAS, Bülent :İran'ın Değişen Güvenlik Dengesi Çerçevesinde Orta Asya ve Kafkasya Cumhuriyetleri ile İlişkileri, Avrasya Dosyası, Cilt- 3, Sayı- 3, 1996, s.160-178.
- AŞKABAT :Türkmenistan'ın Daşarı Yurtlı Diplomatlarının ve Jurnalistlerin Gözleri Bilen, Aşkabat, Türkmenistan Daşarı İşler Ministirliği Dergisi, Aşkabat, 2000.
- AVRASYA DOSYASI :Türkmenistan'ın Doğal Gazı ve Petrolü Afganistan Üzerinden Pakistan'a Gidecek mi?, Avrasya Dosyası, Cilt- 4, Sayı- 3-4, 1998/99, s.120-128.
- BAYCAUN, Suale :10 Yıllık Bağımsızlık Sürecinde Türkmenistan Ekonomisine Genel Bir Bakış, Avrasya Dosyası, Cilt:7, Sayı-2, Yaz 2001, s.17-38.

- BİLİOURI, Daphne :Orta Asya'da Çevre Sorunları: Retorik ve Eylem Arasındaki Farklılıkları Gidermek, Avrasya Etüdleri, Sayı-19, 2001, s.19-32.
- BİROL, Fatih :Dünya Enerji Öngörülleri ve Sorunları, Stratejik Analiz, Sayı-83, Mart 2007, s.25-32.
- CROISSANT, M. Cynthia
CROISSANT, P. Michael :Hazar Denizi Statüsü Sorunu: İçeriği ve Yansımaları, Avrasya Etüdleri, Sayı-4, 1996-1997, s.23-40.
- ÇEÇEN, Anıl :Afganistan'ın Öne Çıkışı, Avrasya Dosyası, Cilt-114, Sayı-4, 1998/98, s.109-113.
- DEİK :Türkmenistan Ülke Bülteni, 2007.
- DİKBAŞ, Kadir :Türkmen Gazının Bağımsızlık Mücadelesi, Avrasya Dosyası, Cilt:7, Sayı-2, Yaz 2001, s.74-96.
- DPT :Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ve Bölge Ülkeleri ile İlişkileri, DPT Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, 2000.
- EFEGİL, Ertan :Türkmenistan'ın Gerçekleşmeyen Doğal Gaz Hesapları, KÖK Araştırmalar Dergisi, Cilt- 2, Sayı- 1, KÖKSAV, Ankara, Bahar 2000, s.313-358.
- EFEGİL, Ertan :Washington'un Hazar Havzası Politikası ve Türkiye, Avrasya Dosyası, Cilt:6, Sayı-2, 2000, s.187-202.
- ENGÜR, Emre :Doğu-Batı Enerji Koridoru Doğal Gaz ile Tamamlanıyor: Botaş'ın Avrupa'ya Açılım Stratejisi, Avrasya Dosyası, Cilt:9, Sayı-1, Bahar 2003, s.38-52.

- EROL, M. Seyfettin :Bağımsızlıktan Günümüze Türkmenistan’da İktisadi Kalkınma Stratejisi ve Abadancılık, Avrasya Dosyası, Cilt:7, Sayı-4, 2001-2002, s.218-230.
- EROL, M. Seyfettin :Türkmenistan Devleti’nin Dış Politikasının Temel Sacayağı: Daimi Tarafsızlık Statüsü, Avrasya Dosyası, Cilt:7, Sayı-2, 2001, s.124-142.
- GAZEL, Fırat :Mavi Akım: Genetik Şifresi Çözüldü, Avrasya Dosyası, Cilt:9, Sayı-1, Bahar 2003, s.53-93.
- GAZPROM :“Газпром” Заключение Долгосрочный Контракт На Закупку Туркменского Газа, Управление Информации Оао "Газпром", (http://www.gazprom.ru/news/2003/04/101556_4414.shtml), 10.04.2003
- GAZPROM :Об Итогах Визита Делегации Оао «Газпром» В Туркменистан, Управление Информации Оао "Газпром",(http://www.gazprom.ru/news/2006/06/291215_20258.shtml), 29.06.2006
- GLOBAL ENERJİ :Nabucco’da Ankara Anlaşması Tamam, Sayı-4, Nisan 2008, s.59.
- GLOBAL ENERJİ : Nabuko’yu Türkler Yapacak, Sayı-38, Ekim 2007, s.61.
- GLOBAL ENERJİ :Gazprom’un Gazı Türkmenistan’dan, Sayı-3, Mart 2008, s.63.
- GLOBAL ENERJİ :Türkmen Gazı Başka Bahara, Sayı-35, Temmuz 2007, s.61.

- GUMPEL, Werner :Orta Asya Cumhuriyetlerinde Ekonomik Gelişme ve Entegrasyon, Avrasya Etüdüleri, Sayı-13, 1998, s.19-33.
- HANCOCK, J. Kathleen :Escaping Russia, Looking to China: Turkmenistan Pins Hopes on China's Thirst for Natural Gas, China and Eurasia Forum Quarterly, Volume 4, No.3, 2006, pp.67-87.
- IŞIK, Abdurrahman :Saparmurat Türkmenbaşı Önderliğinde Türkmenistan'da Gerçekleştirilen Reform Hareketi, Avrasya Dosyası, Cilt:7, Sayı-2, 2001, s.39-57.
- KELLY, Knight :Turkmenistan's Gas and Oil Rezervs Worth a Close Look, Business America, Cilt- 114, Sayı- 18, Eylül 1993, pp.3-9.
- KEY, E. Jeffrey :Soğuk Savaş Sonrası Yeni Bir Güney Asya Politikası, Avrasya Dosyası, Cilt-114, Sayı-4, 1998/98, s.165-178.
- MAHMOOD, Tehmina :Pakistan ve Orta Asya, Avrasya Etüdüleri, Sayı-4, 1996/97, s.79-94.
- NUGMAN, Gulnar :Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü, Avrasya Etüdüleri, Sayı-13, 1998, s.80-91.
- OCHS, Michael :Turkmenistan Pipeline Dream II, Caspian Crossroads Magazine, V-1, Spring 1995, pp.1-4.
- OĞAN, Sinan :Hazar'da Tehlikeli Oyunlar, Statü Sorunu, Paylaşılamayan Kaynaklar ve Silahlanma Yarışı, Avrasya Dosyası, Cilt:7, Sayı-2, 2001, s.143-183.
- OIL and ENERGY TRENDS :A Monthly Publication of International Energy Statistics and Analysis, Volume-19, Issue-12, December 1994. p.26

- OIL and ENERGY TRENDS :A Monthly Publication of International Energy Statistics and Analysis, Volume-33, Issue-1,January 2008. p.25.
- OLCOTT, Brill Martha :International Gas Trade in Central Asia: Turkmenistan, Iran, Russia and Afghanistan, Program on Energy and Sustainable Development, Baker Institute Energy Forum, May 2004, pp.1-40.
- ÖĞÜTÇÜ, Mehmet :Avrasya Enerji Kaynaklarına Bakış: Uzun Vadeli Bir Batı Stratejisi İhtiyacı, Avrasya Etüdleri, Cilt- 1, Sayı- 3, 1994, s.55-65.
- ÖZDEN, Kemal :Çin'in Yeniden Yükselişi: Geo-Stratejik Önemi, Politik ve Askeri Gücü ve Türkiye ile Olan İlişkileri, Avrasya Etüdleri, Sayı-19, 2001, s.93-118.
- PALA, Cenk :21. Yüzyıl Dünya Enerji Dengesinde Petrol ve Doğal Gazın Yeri ve Önemi: Hazar Boru Hatlarının Kesişme Noktasında Türkiye, Avrasya Dosyası, Cilt:9, Sayı-1, Bahar 2003, s.5-37.
- PALA, Cenk :Hazar Boru Hatları, Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi ve Türkiye, Avrasya Dosyası, Cilt:7, Sayı-4, 2001-2002, s.231-252.
- PAMİR, Necdet :Türkiye'nin Enerji Gereksinimi, Uluslararası Boru Hatları ve Jeostratejisi, Stratejik Analiz, Cilt- 1, Sayı- 1, Mayıs 2000, s.53.
- PAMİR, Necdet :Enerji Arz Güvenliği ve Türkiye, Stratejik Analiz, Sayı- 83, Mart 2007, s.13-24.

- PAMİR, Necdet
KAMALOV, İlyas :Rus Gazı ve Enerjide Bağımlılığın Bedeli, Stratejik Analiz, Sayı-70, Şubat 2006, s.17-28.
- PANNIER, Bruce :Turkmenistan, “Gas-Rich” Residents Shiver in the Gold, (<http://www.rferl.org/reports/FullReport.asph?report=568&id=2008/01/568-08-01>), p.1-8.
- SAPAROV, Durdy :Turkmen Natural Gas Policy, (Yayınlanmamış Tez), Ankara, July 2003.
- SİSAV :Türkiye’nin Enerji İhtiyacı Açısından Hazar Bölgesi Petrol ve Gaz Kaynaklarının Değerlendirilmesi, SİSAV Raporu, İstanbul, Nisan 1998, s.28-29.
- TAFLIOĞLU, Serkan :İran, Silahlı İslamı Hareketler ve Barış Süreci, Avrasya Dosyası, Cilt-5, Sayı-1, 1999, s.47-59.
- USİAD :Türkmenistan Ekonomisi Hızla Gelişiyor, Sayı-29, Temmuz-Ağustos 2007, s.46-48.
- TÜMAŞ :Türkmenistan Doğal Gaz Sektörü Kalkınma Stratejisinin Belirlenmesinin Etüdü, Ankara, TÜMAŞ, 1993.
- YÜCE, Kürşat Çağrı :Kafkasya ve Orta Asya Enerji Kaynakları Üzerindeki Mücadele, AsyAvrupa, Sayı-6, Şubat 2008, s.27-35.

c. İnternet ve Diğerleri

- AKKAN, Faruk :Enerji Yarışında Rusya Bir Adım Önde, Zaman, Mayıs 2007, s. 16.

- ERTAN, Fikret :15. Yılında Gazprom, Zaman, 17 Şubat 2008a, s. 15.
- ERTAN, Fikret :Umut Doğdu, Zaman, 9 Mart 2008b, s. 16.
- ERTAN, Fikret :AB-Türkmenistan: İşin Aslı, Zaman, Nisan 2008c, s. 17.
- YILDIZ, Cemil :Türkmenistan, Benzini Bedava Yapıp Litre Sınırlaması Getirdi, Zaman, 10 Şubat 2008, s. 17.
- YILDIZ, Cemil
AKKAN, Faruk :Putin Türkmenistan'dan Doğal Gaz Garantisi Aldı, Zaman, Mayıs 2007, s.15.
- ZAMAN :Afgan Lider Karzai Bir Suikast Girişiminden Daha Kurtuldu, Zaman 28.04.2008, s.17.

www.tusam.net, 10.12.2007

www.tusam.net, 18.10.2007

www.asam.net, 28.11.2007

Turkmenpress, 07.03.2008

Turkmenpress, 25.08.2007

Turkmenpress, 28.12.2005

ÖZGEÇMİŞ

Şöhrat USSANEPESOV, 1978 yılında Türkmenistan'ın Aşkabat ilinde doğdu. Ahal vilayeti Göktepe ilçesi Yankale köyünde ilköğrenimini tamamladı. 1993 yılında devlet burslusu olarak Türkiye'ye gelip ortaöğrenimini Kastamonu'da bulunan Kastamonu Endüstri Meslek Lisesi Motor Bölümü'nde, 1993-1997 yılları arasında tamamladı. 1997 yılında KTÜ İİBF Ekonometri Bölümü'nde lisans öğrenimine başladı ve 2003 yılında bu bölümden mezun oldu. 2004 yılında KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı'nda Yüksek lisans öğrenimine başladı. Türkmençe, Türkçe, Rusça ve orta derece İngilizce bilen Şöhrat USSANEPESOV, evli ve iki çocuk babasıdır.